

AZ ERDÉLYI SZÁSZOK
OKLEVELEI A XV. SZÁZAD
KEZDETÉIG.

IRTA

AUNER MIHÁLY.



BESZTERCZE 1912.

ZIKELI GUSZTÁV KÖNYVVYOMDÁJA.

MARY DICKENSON

Rövidítések.

A. O. = Anjoukori Okmánytár.

Bánffy = Oklevéltár a Bánffy család történetéhez.

Fejér = Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae.

H. O. — Hazai Oklevéltár.

H. Okm. — Hazai Okmánytár.

Knauz — Knauz, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.

Kovachich — Kovachich, Formulae solennes styli in cancellaria . . . olim usitati.

Teleki — Teleki család oklevéltára.

Urkundenbuch — Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.

Wenzel — Árpádkori Új Okmánytár.

Zichy — Zichy család okmánytára.





I.

Bevezetés.

Jelen értekezés célja, hogy az erdélyi szászok középkori okleveleinek fejlődéséről áttekintést nyújtson. Azonban kénytelen, két irányban is határokat szabni magának, még pedig úgy idő mint tartalom tekintetében. Mert ezen fejlődés végleges összefoglaló leírásának alapja még hiányzik és előreláthatólag még több évtizeden keresztül hiányozni fog. Ehhez mindenekelőtt az »Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen« folytatólagos kiépítése lenne szükséges, mely az 1415-ig terjedő 3 kötetében jogtörténeti és diplomatikai kutatásra rendkívül értékes anyagot tartalmaz és a diplomatikai körültekintés és kritika mintaképe; egyelőre azonban semmi tekintetben sem képes azon igényeknek megfelelni, melyeket a későbbi középkor ismeretével szemben támasztanunk kell. Az egész anyagnak legalább a mohácsi vészig való rendszeres közlése nélkül az erdélyi középkori történetnek pontosabb ismerete ki van zárva. Egyelőre azonban az 1415. esztendő kell, hogy kutatásunk időbeli határa legyen, ha nem akarunk nagyon is a theóriák és hypotesisek ingadozó terére lépni.

Az időbeli korláton kívül kénytelen a jelen munka tárgyi korlátot is szabni magának. A fennmaradt okmányanyag, mely reánk nézve tekintetbe jön, számra nézve nagyon csekély ugyan, összesen körülbelül csak 100 »szász« oklevél ismeretes, azonban ezek nagy területen szétszóródtak és csak legkisebb részben hozzáférhetők photographiai reprodukciók alakjában. Mi-

után ezen oklevelek legrégebbike csak a XIII. század 2. feléből való, tehát oly időből, amikor már az egyes oklevelek külső alakja egységesebb és egyszerűbb kezd lenni és jelentőségben inkább veszt, ¹⁾ ezen külső ismérvek tárgyalásától már eleve eltekintünk és figyelmünket csakis a belső ismertető jelekre fordítjuk. Elsősorban a pecsét és oklevele joghatályának kérdésével fogunk foglalkozni, más szavakkal a szász népnek az új haza földjén levő új és megváltozott jogi helyzetének jelentőségét oklevélügyének kialakulására igyekszünk tisztázni.

Hogy miféle jelentőséggel bír a későbbi középkor okleveleinek ismeretére nézve az egyes kerületek diplomatikája (»landeskundliche Diplomatie«), erre már régibb idő óta Steinacker behatóan utalt. ²⁾ Amit azonban akkor csak korlátozott mértékben volt képes jelezni, azt rövid idővel ezelőtt kimerítően tárgyalta »Diplomatik und Landeskunde« című dolgozatában. ³⁾

Azokból a követelményekből, melyeket itten támaszt, merítik vizsgálódásaink létjogosultságukat. Az a tény, hogy az erdélyi szászok területe közel hét évszázadon keresztül egy, lényegében egységes és zárt jogkört képezett, azt a következtetést engedi meg, hogy itt, bizonyos fokig legalább, egy »diplomataikai egység« is feltehető; így tehát azt hisszük, hogy dolgozatunkkal elsősorban a magyarországi diplomatika történetéhez járulhatunk adalékkal, mely eddig a diplomatikának általános tankönyveiben még nem talált arra a beható méltatásra, melyet a középeurópai okmányterületen való különleges helyzete megkövetel.

Mielőtt azonban vizsgálódásunk tulajdonképpen diplomatikai részéhez hozzáfognánk, szükséges azt a kérdést közelebbről megvilágítani, hogy az erdélyi szászok mely jogterülethez tartoztak a német birodalomban, mielőtt Magyarországra bevándoroltak. Ez a kérdés annál komplikáltabb, mivel rövid idővel ezelőtt oly kiváló szaktudós mint Ficker Gyula állást

¹⁾ V. ö. Erben-Schmitz-Redlich, Urkundenlehre III. 232.

²⁾ Steinacker. Die Lehre von den nichtköniglichen (Privat-) Urkunden (Meisters Grundriss der Geschichtswissenschaft), I. 266.

³⁾ Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung XXXII. 420 és köv. II.

foglalt benne⁴⁾ és a következtetések, melyekhez jutott, úgy látszik ellenmondanak annak, ami a philologiai kutatás, melyet az utóbbi években különös intenzivitással folytattak, biztos eredményének tekinthető.

Nyelvészeink az utolsó évtizedek alatt kifogástalan bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy az erdélyi-szász tájnyelv minden lényeges ismertető jeleiben a moselfrankok nyelvével megegyezik és hogy a fejlődés, melyen e kettő önállóan és egymástól függetlenül a XII. század óta keresztül ment, teljesen analog volt. Az ebből nyert legfontosabb eredmény tehát reánk nézve az a tény lenne, hogy az erdélyi szászok kivándorlási területe a salifrank és ripuari joghoz tartozott.

Más oldalról foglalkozott aztán Meitzen a kérdéssel. Itt mindenekelőtt tekintetbe jön »Die Flur Thalheim als Beispiel der Ortsanlage und Feldeinteilung im Siebenbürger Sachsenlande« című dolgozata,⁵⁾ melynek eredménye azokban a szakokban csucsosodik ki, hogy ezen falunak elhelyezése kevés, a körülmények parancsolta sajátosság kivételével, az erdélyi szászok rajnafrank-hazájabeli falvainak felel meg. Ezen települési alakulatok északi terjeszkedési területéül Meitzen szerint a régi ubiai határ Maaseyk, Neuss és Gellep között veendő, tehát hasonló eredményre jut, mint a nyelvtudomány.

Egy további támpont az erdélyi szászok rajnafrank eredetének feltevésére lenne az, ha sikerülne kimutatni, hogy a frank jog jellegzetes sajátosságai az erdélyi szászoknál is megtalálhatók. Ez tényleg így is van. A »halsune« jogintézményére gondolunk,⁶⁾ melyről már a Merovingok idejéből, a 6. évszázad közepéből származó országos közbéketörvényben szó van.⁷⁾ A »halsune«-nak, a bíróságon kívüli egyezség ti-

⁴⁾ Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgermanischen Rechte, Innsbruck 1895, II. § 513 és Mitteilungen des Instituts XIV. 481 és köv. II.

⁵⁾ Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XXVII. 651 és köv. II.

⁶⁾ A »halsune«-ról lásd Maurer, Geschichte der Städteverfassung in Deutschland III. 631 és Schuster, Geschichte der Stadt Wien I. 313,6, mivel szemben azonban határozottan kiemelendő, hogy a »halsune« a frank jognak specifikus sajátságát képezi.

⁷⁾ Pactus pro tenore pacis 3: Si quis furtum suum invenerit et occultae sine iudice compositione acceperit, latroni similis est.

lalma által a fiscus birságot és kiengesztelési díjakat igyekeznek biztosítani magának.⁸⁾ A szász területre vonatkozólag a XIV. századig többszörösen kimutatható,⁹⁾ legtisztábban a Veresmart és Borberek községek közti egy szántóföldért folyó vitában 1379-ből.¹⁰⁾ Ezen oklevél narratívája arról beszél, hogy Veresmart comese András 33 eskütárssal az ő községéből és a szomszéd községekből az illető szántóföldön megjelent, és arra akart esküt tenni, hogy az Borberek község tulajdonát képezi. Mindnyájan leszállnak lovaikról »et parati erant sua praestare iuramenta et gladius evaginatus erat fixus ad terram probabili pro intersigno.«¹¹⁾ Erre aztán a veresmartiak lemondanak ellenfeleik esküjéről »et sic illi de Burkperg sua deposuerunt byrsagia schoene vocata et per nostram universitatem fuerunt iustificati.«

A salifrank jogintézményre való, ily határozott utalással szemben áll az erdélyi Szászföld jogának (Landrecht) különleges örökösödési rendje, mely szerint az örökhagyó hagyatéka kétharmad részben az apai ágnek, egyharmad részében az anyai ágnek jut. Ficker a fries jognak hasonló intézkedéseire utalt és azt a véleményt fűzte hozzá, hogy az Erdélybe bevándoroltak eredeti székhelyét a flandriai és friesi területen kell keresni. Ezzel, véleménye szerint, összhangban lenne az is, hogy az erdélyi szászoknak legrégibb elnevezése »Flandrenses.« Egy másik »Zur Frage nach der Herkunft der siebenbürgischen Sachsen«¹²⁾ című dolgozatában ezen nézetet tovább fejtette ki, az Ommelandban, az Ems torkolatánál uralkodó örökösödési intézkedéseket összehasonlította és ebből aztán azt a következtetést vont le, hogy az első kivándorlások elsősorban Flandriából, vagy pedig a jogban hozzá közelebb álló szomszédos fries területekről

⁸⁾ A »halsune« jelentőségére Dr. Wahle úr figyelmeztetett engem, ki jelen dolgozatomban ismételten köszönetre kötelezett.

⁹⁾ Lásd Kaindl utalását, Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern című művében II. 25 és Studien zur Geschichte des deutschen Rechtes in Ungarn I—III. (Wien 1908) 13, aki azonban éppen a döntő kérdést nyitva hagyja.

¹⁰⁾ Urkundenbuch II. 1131. sz.

¹¹⁾ V. ö. Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer 1^a 228.

¹²⁾ Mitteilungen XIV. 481 és köv. II.

történtek. Később azonban az ommelandi Groningenből erős további csatlakozások következtek, melyek elegendők voltak arra, hogy a hagyatéknak flandriai örökösödési rendszer szerinti megosztását az anyai ágnek a harmadrészre való szorításával kicseréljék és az eredetileg használt »flandriaiak« megjelölést a »szászok« megjelöléssel pótolják. Ficker kifejtéseiben a »Statuta iurium municipalium Saxonum in Transsilvania« intézkedéseire támaszkodott,¹³⁾ tehát egy aránylag későbbi jogforrásra, úgy hogy ez ellen még mindig az az ellenvetés tehető, hogy a statutumi jog az örökösödési jogra vonatkozó intézkedéseket kívülről vette át. Azonban ez az örökösödési rendszer már a XIV. és XV. században általánosan mint szokásjog volt érvényben az erdélyi szászoknál,¹⁴⁾ és most az a kérdés merül fel, hogy oly heterogen jogi elemek, mint a *halsune* és az örökösödési jog egymás mellett, miképpen magyarázhatók meg.

Ma már tudjuk, hogy a németeknek Erdélybe történt bevándorlása nem játszódott le rövid idő alatt, hanem majdnem három évszázadra terjedt.¹⁵⁾ Tudjuk továbbá, hogy a kivándoroltak társadalmilag nem képezték egy homogén tömeget, amint azt a múlt század negyvenes és ötvenes évei liberális és demokratikus eszméinek befolyása alatt hosszú időn át hitték, hanem hogy azok között már legrégibb idő óta legkevesebb két, egymástól elkülönített szociális csoport mutat-

¹³⁾ Schuler Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte* II. Tekintetbe jön II. 2: 7. 8. 10. §.

¹⁴⁾ Az erdélyi szász örökösödési jognak legrégibb két okleveles bizonyítékát fontosságuk miatt kimerítőbben emlitem meg. *Urkundenbuch* I. 404. sz. (Nagydisznód 1323 V. 16): talmácsi Miklós Comes vejének, nagydisznódi Miklósnak ajándékozta egy malomnak a felét, egy házhelyet és egy szőlőt és meghagyja, hogy ezeknek kétharmad része *iuxta terrae Cybiniensis consuetudinem* az övé legyen, ha a felesége gyermektelen házasság után meghalna. A másik eset Erdély északi részéből, Beszterczéről származik. Mihály a székelyek, a Barcaság és Besztercze comese elítéli Sopotha Bálintot, hogy a mostoha gyermekeinek járó harmadrészt anyjuk hagyatékából szolgáltatssa ki, miután a beszterczei tanácstól azt az értesítést kapta, hogy nekik ez a rész *de consuetudinaria lege* jár. (Besztercze 1408. május 4.) *Urkundenbuch* III. 1615. sz.

¹⁵⁾ Lásd Zimmermann, *Mitteilungen* VI. pótkötet, 730.

ható ki.¹⁶⁾ Nyelvészeti szempontból sem lehet az erdélyi százszok egységes eredetére gondolni, annál kevésbbé, ha a bajor és osztrák bevándorlásra mutató számos jelt nem akarjuk tekinteten kívül hagyni.¹⁷⁾ Különösen fontosnak jelentkezik továbbá azon körülmény, hogy a német kolóniák Erdély északi részében, a Szamos folyó területén eredetileg egy külön jogviszonyban állanak a koronához, mely azonban a többi erdélyi németek jogviszonyától egészen eltér és Szatmárnémeti jogállásával, amely eredetileg szintén az erdélyi püspökséghez tartozott, párhuzamot mutat fel.¹⁸⁾ Szatmárnémeti Meitzen szerint¹⁹⁾ egy kiterjedt sókereskedelem középpontját képezte, mely Erdély északi részében már a 11. században kimutatható²⁰⁾ és a wieliczka-i sótelepnek 1250-ben történt felfedezése előtt különös fontossággal bírt.²¹⁾

Ha mindezeket a momentumokat tekintetbe vesszük, ezen fejtegetéseknek eredményeként szolgálhat, hogy az Erdélybe bevándoroltak nagyon különböző származásúak voltak, mindenekelőtt a moselfrank telepések főtömege mellett egy kiterjedt és látszólag régebbi alsórajnai és bajor származású réteg létezett és ekkor volna érthető, hogy egyes jogintézményeket a később bevándorolt moselfrankok, akik ezeket itt Erdélyben az előbbi telepések között találták, átvettek, így például a különleges örökösödésjogi intézkedést, melynek jelentőségére legelőször Ficker mutatott rá.

Az erdélyi százszoknak eredetére vonatkozó kérdést azért

¹⁶⁾ V. ö. Schweisthal, *Zur Sprachgeschichte Luxemburgs und Deutsch-Siebenbürgens* (Luxemburg 1908) 8, aki a staveloti apátságnak 1103 és 1124-ből származó oklevelei alapján döntő bizonyítékot nyújt arra, hogy már II. Géza király előtt, tudniillik a XII-ik század legelső éveiben, az Ardenneken a kivándorlás Magyarországra szervezve volt, és hogy akadtak erre lovagi módon élő és nemesi birtokkal megáldott emberek.

¹⁷⁾ Lásd erről Kaindl, *Geschichte der Deutschen* II. 195 és köv. II. és Kisch *Nordsiebenbürgisches Namenbuch*, *Archiv* XXXIV. 5. és köv. II.

¹⁸⁾ Lásd Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* 426. és köv. II.

¹⁹⁾ *Korrespondenzblatt* XIX. 11/12 sz.

²⁰⁾ Knauz, I. 53. I. és Zimmermann *Mitteilungen* IX. 62.

²¹⁾ *Korrespondenzblatt* XIX. 134.

tárgyaltuk bővebben a jelen tisztán diplomatikai fejtegetésben, mert vele egy másik fontos kérdés áll összefüggésben: vajon az erdélyi szászok és a rajnafrank terület oklevelei között szorosabb összefüggés egyáltalában kimutatható-e.

E célból okvetlenül szükséges az is, hogy a magyarországi oklevélügy legkorábbi fejlődésére vessünk pillantást, még pedig egyrészt a királyi oklevelekre, másrészt a magánoklevelekre. Ez az általános diplomatikára is különös érdekel bír, miután egy pontban a német császári oklevélnek a magyar királyi oklevél által történt befolyásolása tényleg kimutatható, mire tudunkkal eddig sehol rá nem mutattak.²²⁾

²²⁾ Értjük alatta az összes uralkodói címeknek az intitutióba való felvételét, amint az Zsigmond óta a németbirodalmi kancelláriának ünnepélyes diplomáiban meghonosodott. Zsigmond Magyarországra történt trónralépésekor ezt a szokást már évszázadok óta kifejldve találta és ehhez azonnal csatlakozott is. Ezt igazolják a következő adatok: Szászsebes részére kiállított diploma 1388 november 23-ról (V. ö. Urkundenbuch II. 1233. sz.): Sigismundus dei gratia Hungariae, Dalmaciae, Croaciae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae Bulgariaeque rex ac marchio Brandenburgensis, sacri Romani imperii archicamararius necnon Bohemiae et Lucemburgensis heres; továbbá röviddel a német királlyá történt megválasztása előtti és utáni időből az Anna és Katalina, Varadjai János leányai részére kiadott oklevele 1410 junius 24-éről (Urkundenbuch III. 1643. sz.) hasonló intitutióval, valamint Baldi Mátyás nagyszebeni magister részére 1410 december 13-áról kiadott oklevél (Urkundenbuch III. N. 1650): Nos Sigismundus dei gratia rex Hungariae, Dalmaciae, Croaciae et cetera mardioque Brandenburgensis et cetera sacrique Romani imperii vicarius generalis, illetve a Verrl János Nagyszeben polgármestere és társai részére kiállított oklevél (Kassa 1411 márczius 11-én Urkundenbuch III. 1653. sz.): Nos Sigismundus dei gratia Romanorum rex semper augustus ac Hungariae et cetera rex és végül a nagyváradi apátság és káptalan részére kiállított oklevél 1412. julius 24-éről (Urkundenbuch III. 1682. sz.): Sigismundus dei gratia Romanorum rex semper augustus ac Hungariae, Dalmaciae, Croaciae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae Bulgariaeque rex, marchio Brandenburgensis necnon Bohemiae et Lucemburgensis heres.

Az Árpádok alatt történt a királyi cím két fokozatba való megosztása, amint ez Zsigmond óta a német császári oklevelekben is ünnepélyességük foka szerint meghonosodott. Erre vonatkoznak a következők: II. Endre (Urkundenbuch I. 43. sz. 1224. évből): Andreas dei gratia Hungariae, Dalmaciae, Croaciae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriaeque rex és (Urkundenbuch I. 52. sz. 1225. évből): Andreas dei gratia rex Vngariae.

IV. Béla: Urkundenbuch I. 74. sz. 1236. évből és Urkundenbuch I. 78. sz. 1241. évből.

Az oklevél mint ilyen általánosságban az Árpádok korában jelentéktelen szerepet játszik. Ez érthetővé lesz, ha szem előtt tartjuk azt az időpontot, melyben a magyarok a nyugati kultúrkörrel közelebbi érintkezésbe jutnak és amikor a kereszténység az országban gyökeret kezd verni. Ez az idő, amikor Németországban az oklevelek ellen a nagy és általános reakció keletkezik és amikor ezeket mint idegen testeket a jogéletből eliminálni igyekeznek.

Nem lehet véletlen, hogy éppen abban a pillanatban, amelyben a pecsétetes oklevél Németországban uralomra kezd jutni, akkor Magyarországon a királyi kancellária szervezésének első nyomai mutathatók ki.²³⁾

III. Béla alatt, a 12. század végén a királyi kancelláriának ezen szervezése befejeződött. Utóda Imre alatt, a király öccse, Endre, mint dux saját kancelláriával bír, mely a királynak mintájára van berendezve. II. Endre alatt történik a döntő lépés,²⁴⁾ az alkancelláriátust rendszeresíti a királyi kancelláriában és ennek viselője lesz uralkodásának végétől kezdve a tényleges vezető,²⁵⁾ minek ellenében a kancellár elveszti a közvet-

- V. István: Urkundenbuch I. 133. sz. 1270. május 2-től 1272 augusztus 1-ig és Urkundenbuch I. 139. sz. 1271-ből.
- IV. László: Urkundenbuch I. 164. sz. 1272. évből és Urkundenbuch I. 175. sz. 1274. évből.
- III. Endre: Urkundenbuch I. 237. sz. 1290–95. évekből és Urkundenbuch I. 244. sz. 1291. évből.
- Bajor Ottó: a kerczi kolostor részére adott oklevélben szintén a teljes királyi címet használja (Urkundenbuch I. 303. sz. 1306. év április 10-ről).
- Robert Károly: Urkundenbuch I. 321. sz. 1310. évből és Urkundenbuch I. 326. sz. 1311–13. időből.
- Nagy Lajos: Urkundenbuch II. 674. sz. 1352. évből és Urkundenbuch II. 677. sz. 1353. évből.
- Mária: Urkundenbuch II. 1172. sz. 1383. évből és Urkundenbuch II. 1175. sz. ugyanazon évből.

V. ö. általában Erben-Schmitz-Redlitz: Urkundenlehre I. 312.

²³⁾ Fejérpataky: Mitteilungen 6. pótkötet 220.

²⁴⁾ Fejérpataky: A királyi kancellária az Árpádok korában 35, 36.

²⁵⁾ Nagyon érdekes bizonyítékot képez erre nézve IV. Lajos oklevele 1274. évből (H. Okm. V. 40. sz.) Sidon fia Sidon részére, mely szerint quidam populi castri Zaladiensis in vicecancellaria nostra per falsi suggestionem et veri suppressionem litteras sub sigillo nostro procuraverint sibi dari.

len kapcsolatot ezzel, anélkül, hogy méltósága az Árpádok korában egy meghatározott érsekséghez vagy püspökséghez lenne fűzve, amint ez Német- és Franciaországban történt.

Az alkanczelláriátus jelentőségére az Árpádok korának végén jellemző, hogy a nemesség a hivatal betöltésére befolyást igyekszik gyakorolni. III. Endre 1291-ben kénytelen magát arra kötelezni, hogy az alkanczellárt a három legmagasabb birodalmi méltósággal, a nádorral, az országbíróval és a tárnokmesterrel együtt »ex consilio nobilium« fogja kinevezni, »azonban a székesfehérvári szentegyház jogának sérelme nélkül, melyet székesfehérvári egyházunk az alkanczelláriátusra régóta bír.«²⁶⁾ Ezen utolsó intézkedés valószínűleg úgy magyarázandó, hogy a király a nemesség törekvésével szemben a kancellária vezetésének egységességét és stabilitását biztosítani igyekezett és azt a nemesség befolyása alól elvonni törekedett.

Magyarország történetére nézve a középkorban az Anjou ház uralkodása, a monarchiának Szent István által való megalapítása mellett, kétségtelenül a legfontosabb korszakot képezi. A birodalmi politika szemben az Árpádok korával nemzetközi jelleget ölt. Külföldi dinasztikus érdekeiknek Robert Károly és Nagy Lajos által történt követésével kapcsolatban áll a hadügy és pénzügy újjászervezése.²⁷⁾ A királyi székhely állandóságával egy rendezett kancellária és lajstrom keletkezésének legfontosabb előfeltétele teremtdött. A kancelláriai feljegyzések az egyes okleveleken gyakran nagyon részletes adatok által tűnnek ki. Tudjuk, hogy Itáliában az angiovin lajstromok pontos részletezésük által, mely sokkal messzibbre megy, mint a pápai kancelláriában, magaslanak ki.²⁸⁾ Ezen feljegyzések sokféleségéből hasonlót lehet feltenni Magyarországra nézve is, Nagy Lajos idejére legalább, jöllehet, hogy biztosra vehető, miszerint a lajstromvezetés már Robert Károly alatt a kir. kancelláriába be volt hozva.²⁹⁾

És a hogy az anyagi kultura, úgy a szellemi élet is más

²⁶⁾ Urkundenbuch I. 242. sz.

²⁷⁾ V. ö. Urkundenbuch I. 399. sz.

²⁸⁾ Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre I². 129.

²⁹⁾ V. ö. Zichy III. 71. sz.

külsőt nyer az Anjouk uralkodása alatt. Már a 13. századból ismerünk egyes eseteket, a melyekben magyarokról van szó, kik külföldön tanulnak.³⁰⁾ E század vége felé egy időben több magyar hallgató mutatható ki a padovai egyetemen.³¹⁾ A 14. század okleveleiben a római jog nyomaira akadunk és a kánonjog nézetei kezdenek érvényre jutni.³²⁾ Az ars notarialis névtelen szerzője a 14. század második feléből, amint megjegyzéseiből kitűnik, a kánonjog tanaitól teljesen át van hatva.³³⁾ Az élénk szellemi életnek jelét a pécsi egyetem megalapításában látjuk, ahová a híres kanonista Galvanus de Bononia meghivatik.³⁴⁾ Az oklevelek száma hatalmasan gyarapodik; a diplomatikai kritikának rendszere — itt is a kánonjoggal kapcsolatban — megfinomodik. Míg azelőtt az okmányhoz függesztett pecsét beható vizsgálatára szorítkoztak³⁵⁾ vagy pláne a tanubizonyítást az okirati bizonyítás fölé helyezték,³⁶⁾ a győri káptalannak 1347-ből származó egyik oklevelében már nyolcz ok hozatik fel egy másik okirat hamis volta mellett, közöttök írás- és dictatum összehasonlítás.³⁷⁾ Sőt az ars notarialisnak³⁸⁾ egy meg-

³⁰⁾ Denifle, die Entstehung der Universitäten des Mittelalters (Berlin 1885) 415.

³¹⁾ Finke, Acta Aragonensia (Berlin-Leipzig 1908) 242.

³²⁾ V. ö. a fehérvári káptalan oklevelét 1340-ből (Urkundenbuch I. 553. sz.) és lásd ehhez Instit. 2. § 1, 3 és Frank erdélyi vajda oklevelét, Torda 1395 (Urkundenbuch II. 1333), ahol a kifejezés »medela iustitiae« a Cod VIII. 45, 17-ből van átvéve és a ius naturae a ius consuetudinariummal ellentétbe helyeztetik.

³³⁾ Kovachich, 127. sz.

³⁴⁾ Lásd Schulte, Geschichte der Quellen und Litteratur des kanonischen Rechts II. 286 és köv. II.

³⁵⁾ Wenzel, IX. 274. sz.

³⁶⁾ Lásd III. Endrének Ugrinus mester részére kiállított oklevelét 1291-ből (Urkundenbuch I. 244. sz.)

³⁷⁾ A. O. V. 5. sz.

³⁸⁾ Ez a megjegyzés az általános diplomatikára is nagy fontossággal bír, úgy hogy teljes szövegében idézem (Kovachich 183. sz. 120. old.): *juxta quam partem est notandum, quod super huiusmodi probationibus utpote litterarum alicuius loci testimonialis vel iudicis ordinarii falsificationibus secus est in foro ecclesiastico, in foro saeculari et coram iudice ecclesiastico et saeculari et maxime hic in regno Hungariae et curia regia ac coram maioribus regni iustitiariis. In foro autem ecclesiastico bene admittitur vivorum*

jegyzéséből megtudjuk, hogy Magyarországon a 14. század második felében az egyházi bíróság, szintén kánoni befolyás alatt, az előtte produkált oklevéllel szemben a tanubizonyítást is megengedte, holott ez a bizonyítási eljárás Németországban például sokkal későbbben honosodott meg.

Más összefüggésben még rá fogunk mutatni a kurialisták tanának a magyarországi diplomatikára gyakorolt további valószínű befolyására,³⁹⁾ itt azonban elegendők lesznek a közölt adatok, hogy ezen korszak egyik szellemi áramlatáról fogalmat nyújtsanak, mely a magyarországi oklevelek történetével oly szoros kapcsolatban áll.

A századoknál is egy gazdagabb szellemi élet első nyomait találjuk a 14. század első felében. Hogy 1332. évre nézve több népiskola létezése be van-e bizonyítva, az eldöntetlenül marad, mert a *scolaris* kifejezés másképp is magyarázható.⁴⁰⁾ Röviddel azelőtt Kolozsvár városi papja akadémiai méltóság viselőjeként (*doctor in medicinis*) szerepel,⁴¹⁾ az első előttünk ismert eset Erdélyben.

A szász oklevelek írása és alakja is a 14. század első évtizedeiben lényeges változáson megy keresztül,⁴²⁾ és kiemelendő, hogy az 1351. évből bírjuk az első papiroklevelet,⁴³⁾ habár ezen új anyag látszólag előbb csak a belső írásbeli érintkezésre használtatik és a pergamen még a 15. század első felében is túlnyomó.⁴⁴⁾ A 14. század közepe felé úgylátszik

testium probatio ad tales literas furtivas vel subreptitias falsificandas, sed in foro saeculari nullo modo admittitur talium vivorum testium probatio ad eas falsificandas, quia coram iudicibus saecularibus et maxime in curia regia pro nihilo reputantur dicta vivorum testium sed super literis fides adhibetur, excepto eo, quod aliquo modo litterae falsae et fraudulenter impetratae tasantur etiam in foro saeculari, sed non per vivos testes.

³⁹⁾ Lásd lejjebb 21. old. 25. jegyz.

⁴⁰⁾ Urkundenbuch I. 511. sz.

⁴¹⁾ Urkundenbuch I. 409. sz.

⁴²⁾ Ez kiténik a Zimmermann által erdélyi szász irattárokból közölt okmányfényképekből (Nagyszeben 1879), különösen az I. tábla díszírásának és a következő példák kursív írásának ellentétéből. Lásd még Ottenthal fejtegetését, Mitteilungen II. 148 és köv. ll.

⁴³⁾ Urkundenbuch II. 663. sz.

⁴⁴⁾ A beszterczei levéltár állományában a papiroklevelek csak körülbelül 1470 óta vannak túlsúlyban.

már átmentek az érvényben levő szokásjog írásba foglalására, ha a hét szék egyik oklevelének, mely azonban a 16. század hibás másolatában maradt csak fenn, hitelt adhatunk.⁴⁵⁾ Hogy a kánonjog határozmányai a régi szász jogszokást, mely szerint a hivatalnokokat és a papokat nyilvános gyülekezésben szabad ég alatt választották,⁴⁶⁾ lassanként kiszorították, azt látjuk Buda városának 1488-ban Kolozsvárhoz intézett értesítéséből,⁴⁷⁾ hol a bíró és a városi tanács választásáról szóló fejezet, amint a terminológiából kitűnik, egyenesen a pápa választására vonatkozó szabályok utánzásának látszik.⁴⁸⁾

A 14. század közepe táján egynémely szász városban beigazolhatóan már notariusok vannak, kiknek állásából mást nem lehet következtetni, minthogy ezek városi jegyzők voltak. A bizonyítékokat később fogjuk felhozni; előbb megkíséreljük a szász oklevélrendszer eredetét és első nyomait kutatni.

II.

A pecsét és joghatálya.

Vizsgálódásunk kiinduló pontját képezi II. Endrének a szebeni provinciában letelepedett szászoknak adott kiváltság-

⁴⁵⁾ Urkundenbuch III. 310. I.

⁴⁶⁾ Lásd Urkundenbuch II. 1104. sz. és III. 85. I.

⁴⁷⁾ Midnag és Lidner: Das Ofner Stadtrecht (Pozsony 1845) 254. és köv. II.

⁴⁸⁾ quod centum homines electi eo die, quo iudex et iurati cives dignitatum suarum officia resignabunt in uno conclavi, loco scilicet tuto et securo se claudere debeant, hogy azután a választást megejtsék. Ezzel kapcsolatban rámutatnunk kell a nagyszebeni tanácsnak az esküjére a Codex Altembergerben (Teutsch, Geschichte der Siebenbürger Sachsen I², 234) és a majdnem azonos szövegű, a reformáció előtti időből származó esküre, melyet a besztlercei városi jegyző le szokott tenni, aki kötelezi magát »die heymlikeit meynen herrnn, vornemlich des herrn des Richters so er zu behaltungk des Landes wnss offenbart, nyemandem zu meldenn, allein wem solches von nöthen ist zw wissenn (Besztlerce tanácsának könyve fol 7 és fol 7¹).

levele 1224-ből.¹⁾ Ebben a kiváltságlevélben, mely jogait és kötelezettségeiket pontosan meghatározza és amely a királyföld összes lakói jogi és politikai különállásának alapjává lett a későbbi időkben, nemcsak régebbi jogosítványok összefoglalását kell látnunk, hanem egyúttal újabb előjogok adományozását is. Ez világosan kitűnik abból a mondatból is, melyben az áll, hogy a szebeni provincia lakói egy közös pecsétet alkalmazzanak.²⁾ Schlözer³⁾ és utána Teutsch⁴⁾ azon a véleményen vannak, hogy a királynak ezen intézkedése »testületi egységük és függetlenségük külső jeléül« történt. Még ha ez a magyarázat helyes volna is, akkor is csak a »quod unicum sigillum habeant«-ra vonatkozhatik. A második mellékmondat azonban ezzel még nincs megmagyarázva. Ha tiszta képet akarunk nyerni, hogy ebben a második mondatrészben mi foglaltatik, tulajdonképpen szükséges, hogy messzibbre nyúljunk és máshonnan vegyünk anyagot összehasonlítás végett. A »cognoscatur« kifejezéssel, melyre főszólyt helyezzük, mert nyilvánvalóan a pecsét szerepére és joghatályára utalást tartalmaz, a 13. században gyakran találkozunk; így Habsburgi Rudolfnál (sigillo autentico et pleno nobis noto⁵⁾), Mure Konrádnál (tota credulitas litere dependet in sigillo autentico, bene cognito et famoso.⁶⁾ Durantis, a nagy kanonista is hasonlóan nyilatkozik 1270 körül szerkesztett »Speculum Juris«-című művében (Item creditur sigillo episcopi alieni si sit notum et cuiuslibet praelati, secus si ignotum sit).⁷⁾ Végül még rámutatunk a biboros legatus Gentilis előtt lefolyt perben a fehérvári káptalan prokuratorának egy megjegyzésére, aki a hét szék egyik oklevelének bizonyító erejét tagadja, quia eorum sigillum non est in notitia aliorum hominum.⁸⁾ Nem lehet tehát kétséges, hogy a sigillum notum

¹⁾ Urkundenbuch I. 43. sz.

²⁾ Insuper eidem concessimus, quod unicum sigillum habeant, quod apud nos et magnatos nostros evidenter cognoscatur.

³⁾ Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen (Göttingen 1795), 642.

⁴⁾ Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen V. 329.

⁵⁾ Reg. imp. VI. 1379. sz. (Erben-Schmitz-Redlich, Urkundenlehre III. 117).

⁶⁾ Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre I². 717.

⁷⁾ lib. II. part. 2. cap. De probationibus 3. és 13. §.

⁸⁾ Urkundenbuch I. 253. l.

itt felhozott minden esetben és a kanonjogi sigillum authenticum között szoros összefüggés létezik. Pillantást kell vetnünk ezenkívül még a pecsétes oklevél fejlődésére Magyarországon a 13. század közepéig, hogy mindennek előtt tiszta képet nyerjünk jogi bizonyító erejéről, mely alkalommal Hajnik kitűnő fejtegetéseit »A magyar bírósági szervezet és perjog Árpád és a vegyes házi királyok alatt« című művében követjük.⁹⁾

A pecsétnek az oklevéllel történt egybekapcsolása Magyarországon, úgylátszik a királyi diplomáknál alkalmaztatott legelőbb. Az 1134. év előtt legalább, valamely oklevélnek mással mint a királyi pecséttel való hitelesítése nem mutatható ki,¹⁰⁾ és még a 12. század második felében is az esztergomi érsek egy általa kiállított okiratot a királynak két pecsétjével, az aranybullával és a viaszpecséttel hitelesítetteti.¹¹⁾ Egynehány évvel később már kialakulva találjuk a formulát, melybe a királyi pecsétre vonatkozó kérelem és ezen kérelem teljesítése foglaltatik.¹²⁾

A 13. század kezdete óta m. p. éppen II. Endre uralkodása alatt, amikor amint tudjuk a királyi kancellária végleges organisatiót nyer, megszorodnak azok az esetek, melyekben papi testületekhez is folyamodtak oklevelek hitelesítése végett; ebben az időben már a legfelsőbb világi méltóságok is saját hiteles pecsétjük alatt okleveleket kezdenek kiállítani.¹³⁾ A viceiudex curiae Benedek pecsétje a következő jellemző felírásu: »Sigillum credibile Benedicti bani«,¹⁴⁾ ami bizonyíték arra, hogy a praxisban itt tényleg újítást hoztak be. És végül rá kell mutatnunk az aranybulla második kiadásában foglalt

⁹⁾ Hajnik, id. m. 341—377. l.

¹⁰⁾ Mint legrégibb példát említi Hajnik Feliczián esztergomi érsek oklevelét 1134-ből. (Knauz, I, 59. sz.)

¹¹⁾ Knauz, I, 76. sz.

¹²⁾ Ut autem hec mea testamentalis dispositio rata stabilisque permaneat, nobilissimus Stephanus rex Hungariae Geytse regis filius ad sulicem petitionem Georgii comitis Borsiensis per Bicenum notarium in presentia suorum nobilium sigillo regie maiestatis sue hanc cartam muniri precepit (Knauz, I. 95. sz.). V. ö. általában Erben-Schmitz-Redlich III. 119.

¹³⁾ Wenzel I. 91. sz.

¹⁴⁾ H. O. VII. 7. sz.

intézkedésre 1231-ből,¹⁵⁾ mely a pristaldusok eljárásához fontosabb ügyekben a megyés püspök vagy az illető káptalan, kisebb ügyekben pedig egy szomszédos kolostor vagy convent bizonyosságát követeli. Kétségtelenül, hogy ezen intézkedés következtében a pecsét használatának a lakosság szélesebb rétegeiben megkellett honosodnia és ezen jelenségekkel kapcsolatba kell hoznunk II. Endre pecsétadományozását a szebeni provincia érdekében.

Amint a bevezetésben már hangsúlyoztuk, szász oklevél csak korlátozott számban maradt fenn; körülbelül 150 évnyi időközből, ha az 1415. esztendő terminus ad quem-nek vesszük, csak 62 eredeti és körülbelül 30 átiratban, a többi között darab részben sokkal későbbi, ellenőrizhetetlen és így reánk nézve értéktelen másolatban maradt fenn. A legnagyobb baj azonban az, hogy a 13. századból csupán 2 oklevelünk van — igaz, hogy eredetiben. — A legrégebbi »szász« oklevél egyáltalában nem származik a nagyszebeni provinciából, hanem Radnáról, még pedig 1268-ból.¹⁶⁾ Mindamellett, dacára ezen, a nyugateurópai viszonyokhoz mért késői keletkezési időpontnak, a magyar magánoklevelek diplomatikájára nagy fontossággal bír, mert egyike a legrégebb példának arra nézve, hogy Magyarországon egy városi hatóság oklevelet állít ki és a város pecsétjével pecsételi meg.¹⁷⁾ Ami a nagyszebeni provincia okleveleit és a provinciális pecsét alkalmazását a 14. század kezdetéig illeti, az első kétségtelenül bizonyítható eset visszanyúl az 1292. évbe¹⁸⁾ és vonatkozik egy kórháznak a szentlélek szerzett kereszttartói részére a szebeni tanács által történt átadására, a ki mint kiállító is szerepel és sigillo Cybiniensis provinciae látja el. A második eset tíz évvel később történik a szebeni közgyűlés előtt, mely Walbrunus szebeni dekánnal szemben kötelezi magát, hogy jövőre nem bocsát választás

¹⁵⁾ Et quia multi in regno laeduntur per falsos prestaldos, citationes vel testimonia eorum non valeant, nisi per testimonium dioecesani episcopi vel capituli... In causis vero minorum vicinorum conventuum vel claustrorum testimoniis. (Marczali, Enchiridion fontium historiae Hungarorum 137.)

¹⁶⁾ Urkundenbuch I. 118. sz.

¹⁷⁾ Hajnik (350. old.) Esztergomot említi elsőnek 1255. évre vonatkozólag, (Knauz I. 562. sz.)

¹⁸⁾ Urkundenbuch I. 260. sz.

alá a szebeni egyházi kerülethez tartozó egy községben sem oly egyént, aki egy éven belül papi felavatását nem igazolja, vagyis a 24-ik életév betöltése előtt. Ezt az okiratot a szebeni közgyűlés állítja ki és nostri pendentis sigilli munimine látja el.¹⁹⁾

Különösen érdekes a harmadik eset, mely visszanyúl 1280-ba és melyben Adorján comes és más székelyek szerepelnek, mint az oklevél kiállítói.²⁰⁾ Egy adás-vételi szerződés megkötéséről van szó gáldi Jakab nemes között és Gerlacus lelesi, Henrik és Theodorich szentágotai szászok között. Az oklevél corroboratiója szerint, az okirat sigillo civium de Cibinio van ellátva, mialatt bizonyára szintén provinciális pecsét értendő, miután a három szász vevő nem szebeni lakos. Az említett három esetből következik, hogy a szebeni provincia pecsétje a szebeni szék ügyében (I. 296. sz.) alkalmaztatik, a szebeni tanács ügyeiben és végül a hét szék kötelékébe tartozó és ezen kívül álló személyek közötti jogügyleteknél.

Csak a 14. század második felében találunk egy esetet, amikor a király még egy szász testületnek pecsétet adományoz, ez Nagy Lajosnak oklevele Kolozsvár részére 1377-ből.²¹⁾ Ebben egész pontosan határoztatik meg ezen városi pecsétnek jogi ereje. Minden vitában, mely a város polgárai között keletkezik, teljes bizonyító erővel ruháztatik fel papi és világi bíróság előtt. Oly eset forog tehát itt szóban, mely egészen úgy mint a szebeni provinciális pecsét alkalmazásánál, a kánonjognak a sigillum autenticum hitelességére vonatkozó intézkedéseinek megfelel, azokban az esetekben, melyekben a pecsét tulajdonosa törvényhatósági hatalommal bír. Majdnem egyidejűleg (1375-ben) találjuk a szebeni provincia egyik oklevelének függő pecsétjét autenticumnak megjelölve.²²⁾ Azt hisszük tehát már eddigi fejtegetéseink alapján, hogy nem lehet kétség, miszerint az Andreanum pecsétadományozásánál tényleg a kánonjognak autentikus pecsétjéről van szó, dacára annak, hogy a sigillum autenticum kifejezéssel csak teljes 150 évvel az 1224-iki kiváltságlevél után találkozunk. Amit Német-

¹⁹⁾ Urkundenbuch I. 296. sz.

²⁰⁾ Urkundenbuch I. 197. sz.

²¹⁾ Urkundenbuch II. 1071. sz.

²²⁾ Urkundenbuch II. 1036. sz.

országban már évtizedekkel Mure Konrád előtt mint kifejlődött jogot látunk,²³⁾ és amit ez ezekben a szavakban foglal össze: »Egy oklevél hitelessége kizárólag hiteles pecsétjétől függ«, azt megtaláljuk már a XIII. század első évtizedeiben Magyarországon is (újból rámutatunk a sigillum credibile Benedicti bani-ra). A hiteles pecsétnek a hét szék szászainak történt adományozása egy más szempontból is érdekes; a magyar történelemben ez az első ismert ilyen adományozás egy világi testület részére és ebből a tényből új perspektívát is nyerhetünk II. Endrének a szebeni provinciához való viszonyát illetőleg.

Általánosan ismert tény, hogy a sigillum autenticum fogalma az egész középkoron keresztül nem volt egységesen meghatározva, hogy tehát a sigillum notum fogalma körül is minden országban más, sőt egy országon belül is egymásnak ellenmondó felfogások fejlődtek, amint hogy III. Sándor pápa dekretaléja²⁴⁾ erre vonatkozólag nem tartalmaz határozott célzást. Ehelyütt általános történelmi érdekekkel bír rámutatni Nagy Lajos uralkodásának idejéből fennmaradt két bizonyítékra, melyek ugyan eddig is ismeretesek voltak, azonban nem ítéltettek meg éppen a mi szempontunkból. 1351-ben Nagy Lajos arról intézkedik, hogy Magyarországon a kisebb konventek nem állíthatnak ki többé birtokátruházásokra vonatkozó okleveleket és hogy pecsétjeik minden bizonyító erejüket elvesztik.²⁵⁾ És két évvel később az egri káptalan kijelenti, hogy nem volt képes egy okmányt idejekorán pecséttel ellátni, mivel a káptalan pecsétje az ország többi káptalan, szerzet és konvent

²³⁾ V. ö. Bresslau, id. m. I². 717.

²⁴⁾ c 9. X. de fide instrumentorum 2, 22.

²⁵⁾ Minuti etiam conventus ab emanatione literarum suarum super perpetuatione possessionum conficiendarum cessent et eorum sigilla omni careant firmitate (Marczali, Endiridion 219). Azonban nincs kizárva, hogy Nagy Lajosnak ez az intézkedése is a kúria befolyására vezetendő vissza. Emellett szólna az avignoni pápai kancelláriában dolgozott egyrészt az erdélyi püspök és a fehérvári káptalan közötti és másrészt a szászsebesi dekanatus papjai közötti megegyezés tervezetének egy megjegyzése: quia per se sigilla conventuum fidem non faciunt, oportet de necessitate [ut alicuius] episcopi regni Ungariae literis . . . attestentur (Urkundenbuch I. 465. sz.)

pecsétjével együtt a király meghagyására Budára vitetett.²⁶⁾ Ebben az esetben tehát az uralkodó dönt afelett, hogy mely pecsétnek van közhitelessége. Más szóval: amit a kánon-jog a *sigillum autenticum*-ról csak általánosságban mond, ennek egyes esetekben való megállapítása és meghatározása az uralkodónak tartatik fenn. Ha emellett a szempont mellett következetesen megmaradunk, könnyebben fogjuk megérteni a fehérvári káptalan és a szászsebesi dekanatus papjai között 1309-ben lefolyt nagy per egyes fázisait,²⁷⁾ mely Budán Gentilis biboros legátus auditora, Sardineai Fülöp előtt lefolyt.

Ezen tárgyalásoknak magvát képezi azon kérdésnek eldöntése, hogy a szebeni provincia egyik oklevele, mely a szász papok javára állíttatott ki, de *consuetudine regni* a kiállítók hatáskörén kívül is és különösen az egyházi bíróság előtt hitelességgel bír-e.²⁸⁾ Ezek a tárgyalások elsőrangú forrást képezik a magyarországi diplomatikára nézve; ezenkívül még azért is érdekel bínak, mert megmutatják, hogy Magyarországon még a XIV. század kezdetén egyházi hatóságok sem voltak képesek a hiteles pecsét joghatályának kérdésével tisztába jönni. Miután ez a forrás tudtunkkal diplomatikai szempontból mindeddig nem értékesítettett, feltétlenül szükségesnek találjuk vele e helyütt behatóan foglalkozni.

Az oklevél kiállítójaként, mely körül a vita forog, Gobilinus, Nicolaus comites sedis Cybiniensis atque universitas eiusdem²⁹⁾ szerepelnek. Az oklevélben a szebeni közgyűlés kijelenti, hogy Erdély vajdájához, Lászlóhoz, két követet küldött, hogy hét szász dekanátus papjainak engedje meg a területén való szabad átvonulást, kik a biboros legátus Gentilis előtt a fehérvári káptalannal szemben személyesen akarnak védekezni. Miután a vajda a közgyűlés ezen kérését megtagadta, a papok nem

²⁶⁾ Zichy (II. 382. sz.): quia sigilla nostra, quae cum sigillis omnium capitulorum, collegiorum et conventum totius regni nuperime ad mandatum regium in Budam erant portata, tunc nondum nobis fuerant reportata, ideo nos easdem litteras nostras in die datarum suarum rescribi . . . fecimus et sigillari.

²⁷⁾ Urkundenbuch I. 239—292. I.

²⁸⁾ Urkundenbuch I. 255. I.

²⁹⁾ Urkundenbuch I. 252. I.

jelenhettek volna meg az egyházi bíróság előtt Budán és ez okból a közgyűlésnek nem maradt más hátra, mint Henricus prédikáló barátot a dekanátusok védelmével megbízni.

Ezen oklevél ellen a káptalan képviselője több tartalmi és alaki kifogást emel és vitássá teszi érvényességét első sorban azért, mert kiállítói *ea non dixerunt seu testificarunt mandato iudicis seu superioris, sed voluntarie ... et sic videtur quod prece vel precibus illud dicunt.*³⁰⁾ Erre a szász papok képviselője azt válaszolja, hogy a nevezett oklevél kiállítói *non ut testes in iudicio iurati dixerunt, sed ut literas authenticas, ad instar publicorum instrumentorum conficientes*³¹⁾ és kijelenti ezenkívül, hogy ilyen okiratuk *sic authenticae de consuetudine in regno vngariae plenam fidem faciunt, ut in Italicis partibus publica documenta.*³²⁾ A mikor a bíboros legátus auditóra az ő nézetével a szász dekanátusok pártjára áll és az oklevelet hitelesnek jelenti ki, a fehérvári káptalan képviselője újólag azt indítványozza, hogy ettől az oklevéltől minden hitelesség tagadtassék meg és indítványának indokolását három irányban foglalja össze.³³⁾

1. Az oklevelet nem hiteles személy állította ki (*non est authentica nec per authenticas personas concessa*). 2. Alárendelt laikusok³⁴⁾ oklevelei hatáskörükön kívül nem hitelesek, mert pecsétjük nincs nyilvánosan elismerve (*non est in notitia aliorum hominum*). 3. A produkált oklevél nem nevez meg kérelmezőt; a kiállítók *videntur enim ... praedicta ex ipsorum proprio motu dicere ... tamquam malevoli et inimici capituli*.

Az oklevél védelme mindenekelőtt a két első állítás ellen irányul.³⁵⁾ A szász dekanátusok prokurátora eskü alatt kijelenti, hogy Magyarországon a prelátusok és bárók, a comites és vármegyék és egyáltalában minden joghatósággal bíró egyénnek oklevelei egyházi és világi bíróságok előtt hiteleseknek ismertetnek el.³⁶⁾

³⁰⁾ Urkundenbuch I. 246. l.

³¹⁾ Urkundenbuch I. 250. l.

³²⁾ Urkundenbuch I. 249. l.

³³⁾ Urkundenbuch I. 253. l.

³⁴⁾ Így értendő nézetünk szerint a »huiusmodi laicorum« kifejezés.

³⁵⁾ Urkundenbuch I. 255. l.

³⁶⁾ Urkundenbuch I. 263/64. l.

Ezeket az állításokat megint az ellenpárt, szintén eskü alatt, valótlanoknak állítja; prelátusok oklevelei egyházi és világi bíróságok előtt érvényesek, a bárók, a comites és a vármegyék oklevelei azonban csak világi bíróságok előtt, ugyyszintén a világi jurisdiktió képességével felruházott többi egyének oklevelei is, ellenben a csak egyházi jurisdiktióval felruházottaké csak egyházi bíróság előtt bírnak hitelességgel.³⁷⁾

Erre vonatkozólag összesen tíz tanú — mindannyi magasabb egyházi méltóság — a birodalom különböző részéből ki lett hallgatva és a kérdések, melyekre felelniök kellett, a következőképpen formuláztattak:³⁸⁾

A bárók, az alsóbb nemesség, a comites és joghatósággal bíró testületek (*universitatum saecularium*) oklevelei bírnak-e magyarországi szokásjog szerint az egyházi bíróság előtt teljes hitelességgel, ha a kiállító pecsétjével vannak ellátva és azon módon vannak kiállítva, mint a hét szék említett oklevele?

Majdnem lehetetlen az egyes tanúvallomásokat még részben is összhangzásba hozni egymással. Két tanú, a pécsi püspök Petrus és a fehérvári kanonok Johannes egybehangzóan helyesnek jelenti ki a dekanátusok képviselőjének állításait és hivatkozik több hasonló esetre, mely a gyakorlatban előfordult.³⁹⁾ Kiváltképp érdekes a püspök vallomása, aki maga a király jelenlétében ezen elvek alapján ítélkezett. A többi tanú vallomása nagyrészt negatív. Ágoston zágrábi püspök az összes kérdésekre kijelenti, hogy ezekről nem tud.⁴⁰⁾ Hasonló álláspontot foglal el Gallus casmai prépost,⁴¹⁾ ugyyszintén Benedek csanádi püspök is, *cum numquam ipse fuerit in loco, ubi occurrerit, quod literae saecularium valerent in foro ecclesiastico.*⁴²⁾ A kérdésekre, melyek itt minket érdekelnek, sem László szerémi püspök,⁴³⁾ sem János budai cantor,⁴⁴⁾ ki saját

³⁷⁾ Urkundenbuch I. 263/64. l.

³⁸⁾ Urkundenbuch I. 265. l.

³⁹⁾ Urkundenbuch I. 283. és 276. l.

⁴⁰⁾ Urkundenbuch I. 281. l.

⁴¹⁾ Urkundenbuch I. 276. l.

⁴²⁾ Urkundenbuch I. 281. l.

⁴³⁾ Urkundenbuch I. 282. l.

⁴⁴⁾ Urkundenbuch I. 278. l.

állítására szerint a padovai egyetemen tanult, nem képesek pozitív felvilágosítást adni. Érdekes azonban az utóbbinak a világi kiállító oklevelének az egyházi bíróság előtti joghatályára vonatkozó kijelentése. Eszerint csak oly intézkedések, melyek valamely személy javára tételnek, ajándékozások, hagyományok⁴⁵⁾ bírnak egyházi bíróságok előtt is hitelességgel, vagyis egyoldalú jogügyletek, kétoldalúak azonban nem.

János kői prépost vallomása is végig határozatlan.⁴⁶⁾ Egy pontban azonban eltér a többi tanútól: Oklevelek, melyek a hét székhöz hasonló alakban állítottak ki, csakis a kiállító hatáskörén belül érvényesek; tehát oly szerepet utasít ezekhez, mely körülbelül megfelel a Schwabenspiegel a városi pecsét feletti tanának. Hasonló Pál szepesi prépost vallomása,⁴⁷⁾ aki tartózkodik határozott kijelentésektől, eo etiam quod similes literas in casu simili numquam vidit. Legtovább meggy István veszprémi prépost.⁴⁸⁾ Egy világi kiállító oklevelei szerinte, még ha közhiteles pecséttel is vannak ellátva, egyházi bíróság előtt csak világi ügyekben bírnak hitelességgel. Ezt a kijelentését azonban meggyengíti később és azt állítja, hogy az autentikus pecséttel ellátott oklevelek egyáltalában (in eo casu de quo loquuntur) úgy egyházi mint világi bíróság előtt is bizonyító erővel bírnak.

Ha összefoglaljuk, ami ezekből az ellenmondó tanúvallomásokból kitűnik, akkor látjuk, hogy a 14. század kezdetén III. Sándor dekretálegyének a sigillum autenticumra vonatkozó határozatai már egész Magyarországon meghonosodtak, hogy tehát az autentikus pecsét joghatálya és bizonyító ereje kétséges nem volt; az azonban igen, hogy ennek a pecsétnek fogalma meddig terjed. Nem szabad csodálkoznunk, hogy Magyarországon ezen kérdés felett különféleképpen ítélték; ez a középkori jog partikularizmusa mellett nagyon természetes. Nagy Lajos 1351-ből eredő intézkedése nyilvánvalóan azt célozta, hogy ezen kérdés tekintetében uralkodó bizonytalanságot

⁴⁵⁾ V. ö. Friedberg, Lehrbuch des kath. und ev. Kirchenrechts,⁶ 307. l.

⁴⁶⁾ Urkundenbuch I. 279. l.

⁴⁷⁾ Urkundenbuch I. 284. l.

⁴⁸⁾ Urkundenbuch I. 280. l.

szüntesse meg és hogy az egész birodalomra nézve egységes szabályzatokat teremtsen.

Ismeretes, hogy a pecsétes oklevelek első alkalmazásától kezdve maga a pecsét a nyugateurópai országok jogéletében döntő szerepet nyert. Hogy Lessing szavaival éljünk: az oklevélnek legszembetűnőbb jele volt (»das sinnlichste Bild des Körpers«), az oklevél kiállítója által képviselt jogszolgáltatási hatalom megtestesítője és ez az egykorú példázatokban többször is kifejezést nyert. Így Róbert Károly egy 1324-ben kelt oklevelének narratiója szerint »mint a viasz a pecsét által benyomást nyer, úgy az emberi gyarlóságot is befolyásolja a példa«⁴⁹⁾. Maga Dante se tudja a Madonnát jobban jellemezni, mint hogy egy élesen kidomborodó pecsét ábrájához hasonlítja.⁵⁰⁾ A XIII. századból származó latin fordítása Aristoteles »Az emlékezetéről és visszaemlékezéséről« szülő munkájának szintén alkalmazza ezt a hasonlatot, hogy az érzelem működéséről képet nyújtson.⁵¹⁾

Ilyen körülmények között érthető, hogy a pecsét megőrzésére igen nagy gondot fordítanak, nehogy ez jogosulatlan egyén birtokába jusson és hogy ennek felügyeletét egyidejűleg több egyén kötelességévé teszik. A brassói dékán és egyházi kerületének tagjai között vita támadt 1379-ben afölött, hogy milyen módon lenne Brassó városának és a kerületnek pecsétje megőrzendő. Az esztergomi érsek a dékán ellen emelt panaszt⁵²⁾ akként döntötte el, hogy a pecsétek az eddigi szokáshoz képest továbbra is a káptalan több tagja által elzárva őriztessenek.⁵³⁾

⁴⁹⁾ Urkundenbuch I. 416. sz.

⁵⁰⁾ Purgatorio X. 44—45: Ecce ancilla Dei, si propriamente,
Come figura in cera si suggella.

⁵¹⁾ De memoria et reminiscencia liber. (Augsburg. 1519. fol. 55): factus enim motus imprimi velut figuram quandam sensibilis sicut sigillantes annulis. Unde et his quidem, qui in motu multo propter passionem aut propter aetatem sunt: non fit memoria utique in aquam fluentem incidente motu et sigillo.

⁵²⁾ Urkundenbuch II. 1112. sz.

⁵³⁾ V. ö. Ilgen, Sphragistik (35,303), aki hasonlót közöl a német káptalanak pecsétjéről és (57. l.) II. Pius pápa egyik rendeletére utal, mely a kölni káptalan pecsétje felett az eddiginél szigorubb ellenőrzést kíván, quod

Különös jelentős körülményként tűnik itt fel az a tény, hogy a város pecsétjét nem ennek tanácsosai, hanem egyházi személyek őrzik. Így a XIV. század közepe táján azt látjuk, hogy a király gyűrűs pecsétje⁵⁴⁾ valamint a iudex curiae sigillum maius-a⁵⁵⁾ ugyancsak egyházi férfiak őrizetére volt bízva, ugyanígy a nádor gyűrűs pecsétje⁵⁶⁾ a XIII. század vége felé. Különös érdekességgel bír továbbá III. Endrének egy 1299-ből származó okírata, az Aba nemzetség tagjai között történt birtok-osztályról, amelyben Péter gróf fiainak Sándor gróf fiával kötött szerződés megerősítése foglaltatik. A szerződést megkötők egyike, Mihály mester a király alkancellárja. A corroboratio szerint az oklevél ad ... suspicionem evitandum a királyi pecséten kívül a nádor és kancellár pecsétjével is ellátatott »quia sigillum nostrum idem Magister Ladizlaus prepositus Tytuliensis tenet sive portat«. ⁵⁷⁾ Úgy látszik, hogy a XIV. század elején a szebeni kerület pecsétje is egyháziak őrizetében volt, amint ezt a fehérvári prokurátor ama felhívásából látjuk, amely tanuk kihallgatását rendeli arra nézve, hogy ki őrzi a kerület pecsétjét s vajjon ez nem láthat-e el okleveleket a kerületi közgyűlés előzetes tudomása nélkül pecséttel?⁵⁸⁾ A pecsét őrzésére nézve az erdélyi városok történetére oly fontos budai jogkönyv pontos és kimerítő rendelkezéseket tartalmaz. A nagy városi pecsét, do man anders nicht mit sigilt, dan hantfesten, a város két német polgára által tartatik zár alatt, akik annak jeléül, hogy ez nem használtatik fel jogosulatlanul, a pecsét elzárt tartóját saját pecsétjökkel látják el. A város kis pecsétjét egy esküdt őrizte egy szekrényben, amelynek kulcsa a város jegyzőjénél volt.⁵⁹⁾ Az alatt az idő alatt, amíg az újonnan választott városi tanács megerősített, a város pecsétjét a főtemplom lelkésze őrizte, a kulcsot

ex administratione sigilli huiusmodi totus fere status ecclesiae Coloniensis dependet.

⁵⁴⁾ A. O. VI. 296. sz. megjelenik az esztergomi káptalanelőtt Demetrius conservator annularis sigilli regie maiestatis.

⁵⁵⁾ A. O. VI. 277. sz.

⁵⁶⁾ Wenzel: XII. 503. sz.

⁵⁷⁾ Wenzel: X. 213. sz.

⁵⁸⁾ Urkundenbuch I. 266. l.

⁵⁹⁾ Buda város könyve 53. fejezett.

pedig a városi jegyző. A választás napján a városházba hozták és megmutatták a közönségnek, azután ismét elzárták, a tartót, »mit zwayr oder dreyr deutschen herren sigil« látták el és a város lelkészének adták át.⁶⁰⁾

Buda városának Kolozsvárhoz 1488-ban intézett oklevelében⁶¹⁾ megjegyeztetik, hogy a város pecsétje, visszaélések megakadályozása végett a város könyveivel és okirataival együtt legalább nyolcz esküdt által őrzendő, és ezek távollétében sem az okiratokat vagy könyveket, sem pedig a pecsétet, semmiféle okból sem szabad elővenni. Hogy azonban az okiratok és a pecsét hol őrzendő, az ebben a közlésben csak egész általánosságban van megmondva: *in certo, tuto et securo loco*. Tudjuk, hogy már a XIV. században egyes családi okiratok az illető generatio több tagja által elzárva őriztettek. Elegendő lesz itt Erzsébet királynőnek Lajos királyhoz 1381-ben intézett oklevelére mutatni, amely szerint Losoncz Dénes az esztergomi Mária kolostorban, ahol a Losoncz birtokára vonatkozó okiratok őriztettek . . . *una cum quodam famulo . . . vayvodae Transilvani . . . cistam sive scrinium . . . aperuissent et quasdam litteras de eadem excepissent . . . Et tandem eandem cistam . . . sub eorum sigillis reliquissent*.⁶²⁾ Ehhez hasonló példa maradt reánk az 1407-ik évből, Belsőszolnok vármegyéből.⁶³⁾ A felhozott esetekből látjuk, hogy a pecsét nem csupán okiratok megerősítésére alkalmaztatott. Nagyváradon például a tűzpróba bevégezése után a próbát végzettnek kezét begöngyöltették s a göngyöt egyházi pecséttel lepecsételték.⁶⁴⁾ Olyan okiratokat, amelyeket valamely távol fekvő helyre akartak küldeni, vászon- vagy bőrzacskóba varrtak és ezt a küldő pecsétjével zárták le, hogy jogosulatlanoknak a hozzáférhetést megakadályozzák.⁶⁵⁾

Nagy Lajos idejéből maradt reánk két rendkívül érdekes

⁶⁰⁾ U. ott 62.

⁶¹⁾ U. ott 256. l.

⁶²⁾ Bánffy I. 255. sz.

⁶³⁾ Teleki I. 243. sz.

⁶⁴⁾ Hajnik: Perjog 257. l.

⁶⁵⁾ Wenzel X. 94. sz. (1294); A. O. V. 5. sz. V. ö. Meitzen: Siedlungs- und Agrarwesen II. 555. l. i. közölt Pál országbíró által 1336-ban kiállított okiratot s Hajniknak a panniculum és trapellumról ehhez fűzött fejtegetéseit.

királyi rendelet Nagyszeben és Brassóra vonatkozólag. 1373-ban a nagyszebenieknek,⁶⁶⁾ a következő évben pedig a brassóiaknak⁶⁷⁾ megengedi a király, hogy az általuk előállított viaszszal az egész országban szabadon kereskedjenek, de az eladásra szánt áru az illető város pecsétjével vagy jelvényével kell, hogy legyen ellátva.

Ilgen az ő értékes munkájában (*Grundriss der Sphragistik*)⁶⁸⁾ számos hasonló esetre mutat, amelyekben »a városi pecsét annyit ért mint egy igazolvány, védő- vagy kísérőlevél.« Így Erik dán király az alsó Rajnánál fekvő Neuss város polgárainak azt a kiváltságot adja, hogy nullis de suis propriis bonis, ha ezek a város intersignumával el vannak látva, országában adót fizetniök nem kell. Rámutat továbbá a szerző arra az érdekes momentumra, hogy a város jelvénye gyakran arra is szolgál, hogy azon árukat és cikkeket lepecsételjék, amelyek kellő gyártását polgármester és tanács vagy maguk felülvizsgálták, vagy erre az illető czéheket felhatalmazták. Így értendő Nagy Lajosnak a két városra vonatkozó rendelkezése is, amely szerint a viasz eladása absque iterata liquefactione kell hogy történjék. Itt a viasz lepecsételése mind két célt szolgálja. Egyfelől legitimálja az eladót, másfelől e bélyegzéssel felelősséget vállal a városi tanács az iránt, hogy a viasz tisztán és hamisítatlanul állítatott elő.

A pecséttel ellátott oklevél hiteltérdemlőségének s jogerejének feltétele: a pecsét sértetlen volta. Így a fehérvári káptalan által a XIV. század eleje óta kiállított okiratok mindenkében kifejezett utalás történik erre. Az erre vonatkozó formula körülbelül a következőképpen szól: »quia ipsum privilegium invenimus integrum in sigillo et charta et non cancellatum, non abrasum, non abolitum nec in aliqua sui parte vitiatum.«⁶⁹⁾ Az illető okiraton levő pecsét sérült voltát másolatok készítésénél mindig felemlítik.⁷⁰⁾ A hét szék részére kiadott diploma Andreanumnak a fehérvári káptalan által történt hitelesítésében

⁶⁶⁾ Urkundenbuch II. 1003. sz.

⁶⁷⁾ Urkundenbuch II. 1021. sz.

⁶⁸⁾ Lásd Ilgen: *Sphragistik* 2 7,43.

⁶⁹⁾ Urkundenbuch I. 373. sz.

⁷⁰⁾ Urkundenbuch III. 1586. sz.

a corroboratio formulája azt a toldást tartalmazza, hogy a felmutatott okirat, licet propter antiquitatem et malam conservationem in sigillo aliquam fracturam paterentur, mégis valódinak és minden kétségen felül állónak fogadtatván el, mint ilyen a káptalan által hitelesítettett.⁷¹⁾ E példát azért hoztuk fel, mert ez még egy másik okból is tudományos érdekléssel bír. Igazolja ugyanis, hogy egy közhitelű pecsét birtokosa saját maga érdekében hitelesítést nem eszközölhetett. Ez kétségtelenül kitűnik magukból a fehérvári káptalan részére készített számtalan hitelesítésekből is.⁷²⁾ A közhitelű pecsét birtokosa saját maga számára nem állíthat ki okiratokat! Mikor 1315-ben Miklós comes a fehérvári káptalannak egy birtokot ajánlódékoz, a felek az erdélyi püspökhöz fordulnak a bizonyáglevél kiállítása végett. S ez meg is történt, »mivel Miklós comes nem fordulhatott, — miként ezt az ország szokása megkívánja, — egy más káptalanhoz, de megigérte és megfogadta, hogy ezt minél előbb meg fogja tenni.«⁷³⁾

Ami a pecsételés díjszabását illeti, ez már a XIII. század végétől kezdve a királyi kancelláriában szabályozva volt. III. Endrének 1291-ben kelt kiváltságlevelében, amelyben a király a nemeseknek és a Saxones Transilvani....more nobilium se gerentes jogait meghatározza, azt a rendelkezést is találjuk, hogy a királyi kancellárt egy okiratnak az arany bullával való megpecsételéséért 10 márka, az alkancellárt a viaszból készült függő pecséttel való hitelesítésért 1 márka, a jegyzőt pedig egy ferto illeti meg.⁷⁴⁾ Nagy veszteséget jelent az oklevéltanra nézve, hogy ez az oklevél éppen e helyütt több rendbeli hézagot mutat fel, úgy hogy arról, hogy a kancellária többi tagjai a díjazásban hogyan részesültek, mit sem tudhatunk meg. E veszteség annál jelentékenyebb, mert az Ilgen Sphragistikájában foglalt adatok teljességét feltételezve,⁷⁵⁾ ezek lennének a legrégibb adatok az európai királyi oklevelek pecsételéséért járó díjakra vonatkozólag. Az erdélyi szászságra vonatkozó

⁷¹⁾ Urkundenbuch III. 1594. sz.

⁷²⁾ V. ö. Urkundenbuch I. 265. sz., II. 627. sz. stb.

⁷³⁾ Urkundenbuch I. 338. sz.

⁷⁴⁾ Urkundenbuch I. 175. l.

⁷⁵⁾ id. m. 28 és köv. ll.

legrégibb adatokat a szebeni káptalannak 1351. évi statutu-
maiban találtam,⁷⁶⁾ amelyben a káptalan dékánja arra kötelez-
tetik, hogy a pecsétnek birói idézés céljaira való használatáért
legfeljebb tres novos banales consuetae monetae követeljen.
A fehérvári káptalan által 1384-ben István mester részére ki-
állított oklevél hátlapján egy sajátos egykorú feljegyzés van:
Pro pargameno nostro nil solvit.⁷⁷⁾ Ebből az látszik, hogy a
fogalmazás, írás és megpecsételés költségein felül még az ok-
irat kiállítására használt anyag fejében is egy bizonyos összeget
kellett fizetni, ha csak az, akinek érdekében, vagy aki miatt az
oklevél kiállított, az erre szükséges anyagot maga nem szol-
gáltatta.

A pecsétre vonatkozó fejtegetéseink befejezése gyanánt
néhány megjegyzést kívánunk tenni a pecsét külső sajátos-
ságairól és megerősítéséről. Hangsúlyoznunk kell azonban,
hogy nem lehet feladatunk a különböző pecsétek leírása, mert
ez a feladat a külső ismertető jelek fejtegetésénél oldandó meg.
Mi csak a tipikus, az általános fejlődésre jellegzetes sajátosságok
fejtegetésére szorítkozunk. Valamennyi pecsét viaszból
készült. A viasz színe kezdettől fogva általában a fehér,
egyetlen egy esetben vörös.⁷⁸⁾ A nagyszebeni kerület csak
később nyerte el a jogot a vörös pecsét használatára.⁷⁹⁾ Nagy
ritkán találkozunk zöld színű viasszal;⁸⁰⁾ ebben a korban ezt
határozottan kivétel gyanánt kell tekintenünk. A zöld színű
viasz használatára nézve nem állíthatunk fel szabályt, legfel-
jebb annyit mondhatunk, hogy a XV. század elejétől kezdve
gyakrabban alkalmazták. A pecsét formája, — ha az egyhá-
ziak által kiállított pecsétektől eltekintünk, — általában kerek.
Csupán egy pecsét képez ez alól kivételt: a nagyszebeni szék

⁷⁶⁾ Urkundenbuch II. 666. sz.

⁷⁷⁾ Urkundenbuch II. 1193. sz.

⁷⁸⁾ Urkundenbuch I. 572. sz. Az esztergomi érsek Chanadinusnak ok-
levelének a nagyszebeni káptalan kancelláriájában kiállított másod példánya
is, amelyen a káptalan pecsétje függ, vörös pecséttel van ellátva. (Urkunden-
buch II. 594. sz.)

⁷⁹⁾ V. László alatt 1453. (Teutsch I.² 185. l.) Ilgen (id. m. 12. l.) arra
figyelmeztet, hogy Németországban a XV. század óta csakis különös császári
kegy folytán volt szabad, vörös viasszal pecsételni.

⁸⁰⁾ Urkundenbuch II. 1138. III. 1301. 1488. 1706. 1716. 1726. 1775. sz.

bíróági pecsétje, amely háromszögletű és a melynek ábrája 1404-ben tengeri virágból (Seebumen) alkotott háromszöget tüntet fel.⁸¹⁾ E pecsét használata már egy 1323-ból származó okiratban is jelezve van,⁸²⁾ de ezen az okiraton a kiállító, talmácsi Miklós comes pecsétjén kívül még egy másikat is találunk, † S GODSCALCI † SCRIPTO' körirattal, mely egy háromszögletű pajzson Nagyszeben város címerét, azaz két keresztben fekvő s hegyekkel lefelé irányított kardot tüntet fel. Lesz alkalmunk később e pecsétre más vonatkozásban visszatérni.⁸³⁾ A bírói pecsét csupán két oklevelen maradt fenn, amelyek mindenkében a nagyszebeni székhez tartozó két községnek területi vitáiról van szó.⁸⁴⁾

A nagyszebeni kerület legrégibb fennmaradt pecsétje egy 1302-ből származó okiraton található.⁸⁵⁾ Ez tehát még az Árpádok korából ered és ábrája képet mutat (»Bildsiegel«). Átmérője 6,2 cm. nagysága alig szenvedett változást az idők folyamán. E korban még valószínűleg nem volt egy sigillum minus a mindennapi használat céljából a belső írásbeli érintkezésre, mert ez a pecsét nem csak okiratoknak pecséttel való ellátására használtatott, hanem azok lezárásának biztosítására is, amit tekintettel Urkundenbuch II. 663.-ra joggal tételezhetünk fel.

Az 1359-ik évtől kezdve Nagy Lajos alatt eltűnik a képes pecsét, de úgy látszik, hogy körülbelül 1370-ig még használatban maradt. A XIV. század hetvenes éveitől kezdve a pecsétnek egy új alakjával találkozunk, amelynek ábrája egy korona alatt elhelyezett három pajzsot tüntet fel és inkább csak a körirat tekintetében függ össze a régivel. Jelentős, ama körülmény, hogy itt címeres pecséttel állunk szemben és pedig kegyúri címerrel.⁸⁶⁾ Első ízben a hét széknek Szakadat község részére⁸⁷⁾ 1372-ben kiállított oklevelében találkozunk vele,

⁸¹⁾ Urkundenbuch III. 1502. sz.

⁸²⁾ Urkundenbuch I. 404. sz. V. ö. Zimmermann, Das Wappen der Stadt Hermannstadt, Archiv XVII. 338—346. l.

⁸³⁾ V. ö. alább 36. l.

⁸⁴⁾ Urkundenbuch II. 1131; III. 1502. sz.

⁸⁵⁾ Urkundenbuch I. 296. sz.

⁸⁶⁾ V. ö. Timon, Magyar alkotmány- és jogtörténet (Budapest 1902), 547 l.

⁸⁷⁾ Urkundenbuch II. 976. sz.

de biztosra vehetjük, hogy már egy évvel előbb megvolt.⁸⁸⁾ E pecsét keletkezése azonban, amint az a novum sigillum elnevezésből, 1372-ből származó egyes megerősítési oklevelekből kitűnik, nem tehető ennél korábbi időre. E címeres képpel közeli rokonságot mutat fel az 1408. december 20-iki pecsétbélyegző. (Urkundenbuch III. 1622. sz.) Az Anjouk alatt Besztercze városának és kerületének,⁸⁹⁾ valamint Nagyszebennek⁹⁰⁾ pecsétjét is mint címeres pecsétet találjuk kialakulva. A segesvári széknak egy 1369-ből származó okirata a sigillum nostrae civitatis ac provincialium pecsétjével van ellátva,⁹¹⁾ a város és kerülete tehát a XIV. század közepén, miként Brassó is, egy közös pecséttel bírt, nem két különállóval, úgymint Nagyszeben és Besztercze. Legtöbb változáson, úgy látszik, a brassói kerület pecsétje ment keresztül. A legrégebb alakja körülbelül 1353-ból származik és a következő körirattal bír: † S * COMITATVS * DE * BRASCHMO (II. 677. sz.). A címér ábrája kevésbé tér el az 1368-iki pecsététől, melynek a körirata a következő: † S : CIVIVM : ET : PROVINCIALIUM : DE : BRASCHO. Az 1368—1415-ig terjedő időből ennek három különböző típusa maradt fenn s mindegyiknél egy újjátással találkozunk, nem pedig különböző pecsétekkel, amelyek egyidejűleg egymás mellett állottak volna használatban.⁹²⁾ Csak a XIV. század végén találkozunk a város külön pecsétjével.⁹³⁾ Nagy Lajos királynak Kolozsvár város pecsétjére vonatkozólag 1377-ben kiadott rendeletében a pecséten levő címerről is szó van.⁹⁴⁾ Csak Kolozsvár város tanácsának okirataiban van a sigillum maius-ról említés téve.⁹⁵⁾ De a kisebb pecsétről még a XV. század elején sem történik említés; nyilvánvalóan csupán a mindennapi jogi és üzleti forgalomban használtatott.*) Végül a nagysinkai széknak a pecsétje is címeres, melynek eredete szintén az

⁸⁸⁾ V. ö. Urkundenbuch II. 963. sz.

⁸⁹⁾ Urkundenbuch II. 885., 886. sz.

⁹⁰⁾ Urkundenbuch II. 893. sz.

⁹¹⁾ Urkundenbuch II. 925. sz.

⁹²⁾ Urkundenbuch II. 918., 1136. III. 1775. sz.

⁹³⁾ Urkundenbuch III. 1374. sz.

⁹⁴⁾ Urkundenbuch II. 1071. sz.

⁹⁵⁾ Urkundenbuch I. 409. sz. (már 1323. évből) és II. 924. sz.

*) A hét székek sigillum minusát említik 1411-ben (Urkundenbuch III. 1659. sz.).

Anjoukig vezethető vissza, ezzel azonban valamennyi fennmaradt szász pecsét közül a legkésőbbben találkozunk.⁹⁶⁾

Ha a pecsét ábrájának fejlődését egész általánosságban vesszük szemügyre, akkor azt a tényt kell kiemelnünk, hogy a címeres pecsét a XIV. században valószínűleg az összes szász városokban már érvényre jutott⁹⁷⁾ és hogy ennek alkalmazása szoros összefüggésben áll az Anjouk címér-adományozásaival. Világosan kitűnik ez a nagyszebeni címér három pajzsából és a pajzsos pecsétnek, amely »a címérrendszer tulajdonképeni alkotása«, gyakori alkalmazásából (V. ö. Ilgen id. m. 14. l.). A régi képes pecsét, amellyel még a XIV. század közepén is találkozunk, már abból a körülményből kifolyólag is, hogy itt egy képes ábrázolattal állunk szemben, biztosan jóval visszanyúl a XIII. századba és a hiteles pecsétnek II. Endre által való adományozásával hozható összefüggésbe. Ami az erdélyi szászoknak eredetére nézve a nagyszebeni címeren levő viráglevelekből levezetett hypotesist illeti, ennek semminemű tudományos érték nem tulajdonítható. A tengeri virágból alkotott háromszög csak körülbelül 1370-től kezdve fordul elő a nagyszebeni kerület pecsétjén; Sacken⁹⁸⁾ szerint a lóhere és hárslevél mellett a leggyakoribb heraldikus levélforma. Ilyen általános feltevésekből egyáltalában nem lehet konkrét következtetéseket levonni az erdélyi szászok származására nézve.

A pecsét az általában szokásos módon erősített meg, azaz vagy közvetlenül az okíratra rányomatott, vagy pedig egy pergamen szalag, egy kender-, vagy selyemzsinór segítségével hozzáfűzetett. A pecsét helyére nézve a beszterczei kerületnek 1367-ben kelt rendelkezései, amelyek a bortermelelőkre és kézművesekre vonatkoznak, igen érdekes felvilágosítást nyújtanak.⁹⁹⁾ Az oklevél egyidejűleg két példányban állíttatott ki. Az egyik a beszterczei tanács régi levéltárában, a másik Nagydemeter község levéltárában van. A beszterczei példányon a város pecsétje van az első helyen s a kerületé a másodikon. A nagydemeteri példányon, amely tehát a kerületi

⁹⁶⁾ Urkundenbuch III. 1722. sz.

⁹⁷⁾ Berethalomra nézve v. ö. Urkundenbuch III. 1566. sz.

⁹⁸⁾ Heraldik (Leipzig 1906) 69—70 l.

⁹⁹⁾ Urkundenbuch II. 885., 886. sz.

lakosság számára készült, a sorrend meg van fordítva: itt a ke-
rület pecsétje számára van az előkelőbb hely fenntartva. Áltá-
lában a legtöbb pecsét selyemzsinóron függ, amelynek színe
szabályszerint zöld és amely 1372-től kezdve kizárólag fordul elő.
Ilgen (25. l.) ama észrevétele és megjegyzése, hogy Németor-
szágban a pergamenszelet fordul elő a XIV. századtól kezdve
leggyakrabban, a mi viszonyainkra még a XV. század kez-
detétől fogva sem talál. Egyetlen egy esetben van a zsinór
kender- és selyemfonalakból készítve. Csak igen ritkán van
a pecsét az okirat belső oldalára alkalmazva, anélkül azonban,
hogy határozott szabályt lehetne felállítani arra nézve, mely
esetben használtatott a megerősítésnek ez a módja. De csak
aránylag későn, a XIV. század végétől kezdve fordul elő.¹⁰⁰⁾
A pecsétnek a hátlapon való alkalmazása régibb szokás-
nak látszik megfelelni, azonban csak egyes esetekben mu-
tatható ki.

III.

Városi kancelláriák és városi könyvek.

A második fejezetben a pecsét és a pecsétes oklevelek
kérdésével foglalkoztunk; a harmadik egy kérdést akar tárgyalni,
mely amazokkal szoros kapcsolatban áll: össze akarja ugyanis
állítani az anyagot, melyben egyes ujjmutatások találhatók az
erdélyi százszok kancelláriaira, tehát szervezett okmányoló
hivatalaira egész a XV. század elejéig, és a mennyire a csekély
adatok mellett lehetséges, a fejlődés rekonstruálását megkísér-
leni. A szervezett városi kancelláriáknak az erdélyi városok-
ban való keletkezésének kérdésével egy másik is összefügg: városi
könyveinknek keletkezése, jogi állása, és ide tartozik az a kér-
dés is, mely az oklevelek készítésére vonatkozik az átvevőjük
által (Empfängerfertigung). Ezek oly kérdések, melyeket tud-
tunkkal eddig nem fejtegetett senki és melyeknek végleges

¹⁰⁰⁾ Először 1386-ban. Urkundenbuch II. 1207. sz.

megoldása valószínűleg soha sem fog sikerülni. Daczára a feladat háládatlan voltának, itt nem kerülhetjük ki e kérdéseket, ha csak némileg kerek és egységes leírást akarunk adni legrégibb okiratügyünk fejlődéséről.

A hét szék területére vonatkozólag a legrégibb utalást egy oklevélíró személyére 1323-ban találjuk; ez a már említett tamácsi Miklós comes oklevele, melyben vejének, keresztényszigeti Miklósnak több birtokot adományoz. Az ajándékozás 11 névleg felsorolt tanu jelenlétében történik. A lepecsételésre vonatkozó megjegyzésben meg van mondva, hogy az oklevél kiállítója azt saját pecsétjén kívül még a szebeni bírósági pecséttel (sigillo Cybiniensis iudicii) akarja megerősíteni. A bírósági pecsét helyett azonban egy más pecsét van az oklevélhez erősítve, mely ugyan Szeben város czímerét, két keresztetett kardot, de a már említett körirattal: SIGILLUM GODSCALCI SCRIPTORIS mutatja. Ez a Godscalcus scriptor kétségkívül mint 12. tanu volt jelen az oklevél kiadását megelőző cselekvénynél, jóllehet neve a tanuk sorában nincs megemlítve. Benne tehát az oklevél íróját kell látnunk. Egészen sajátos és csak igen ritkán mutatható ki¹⁾ az itt levő szebeni ellentmondás a második pecsétre való utalás és a tényleges lepecsételés között. Részbeni ellentmondásról beszélünk, mert az oklevél írójának pecsétje a szebeni czímert mutatja, a szebeni bírósággal tehát valami közelebbi kapcsolatban kellett állania. Nem is tudunk még egy esetet arra, hogy egy magánembernek, ki egy szász kerületi kötelékbe tartozik, pecsétje ennek a köteléknek czímerét tüntetné fel. A kellő tartózkodással, melyet ránk ró ennek a páratlan esetnek kifejtése, abban az értelemben fejeznők ki véleményünket, hogy itt tényleg a szebeni szék bírósági jegyzőjéről van szó, ki a pecsétjéről ítélve, állandó szolgálatában állt annak. Mindamellett nem akarjuk ebből kifolyólag a frank-ribuari bírósági jegyzők intézményének egyenes továbbfejlődését feltenni, ha bizonyos rokonságot

¹⁾ Lásd például Teleki I. 172. sz. (1390-ből): Péter erdélyi püspök lepecsétel egy saját kiállítású oklevelet Károly Róbertnek egy gyűrűpecsétjével.

Bánffy I. 343. sz. (1402-ből): Mihály tasnádi plébános és meszes-mel-leki püspöki helyettes egyik oklevelét egy Sigillum Fratris Symonis Leodien-sis Ordinis Predicatorummal hitelesíti.

frank berendezésekkel nem is tartunk kizártnak. Mert nincs okunk feltenni, hogy ezek a bírósági jegyzők abban a pillanatban, melyben utoljára említettnek, tényleg el is tűntek.²⁾ Ha felfogásunk helyes, akkor az erdélyi szászok legrégibb történeti korszakára nézve okleveleiknek frank-ribuari forrását valóban feltehetjük. Ebben az esetben a következő korszak a régi berendezés helyére mást helyezett volna, a mire a következő részben behatóbban fogunk kiterjeszkedni.

Körülbelül abban az időben, mikor Godscalcus scriptor lép elénk, Magyarországon látszólag a jogélet terén és ezzel részben az oklevélügyben jelentős változás megy végbe. Ez alatt az olasz notariusok bevándorlását értjük az országba, a mi úgy látszik az Anjouk magyarországi uralkodásának kezdetével áll összefüggésben. A jegyzői intézmény rendszeresítése, egyaránt támogatva az egyház és az állam tekintélye által, hazánkban már a XIV. század közepén bizonyos jelentőségre tett szert és voltaképpen oszlopa látszik lenni a kánoni doktrínának, amelynek befolyására már az első fejezetben utaltunk volt. A notáriusok sorába tartozik bizonyára a már többször említett ars notarialisnak névtelen szerzője is, a ki okirati mintatárának összeállításával valószínűleg egy gyakorlati segédkönyvet akart létre hozni. Kovachich állítása, melyet aztán követett Érdujhelyi is, hogy ama mű a pécsi egyetemen használtatott tankönyv gyanánt, nem bizonyítható be.

A névtelen jegyző az egyes példákhoz adott megjegyzéseiben többször nyilvánítja álláspontját a fennálló szokásjoggal szemben, mely neki mint *abusiva et pessima consuetudo*³⁾ tűnik fel, a mit azzal akar megmagyarázni, hogy a világi bírákat nem jogképzett jogászok tanították a jogszolgáltatásra; egyik tanítja a másikat, az idősek a fiatalokat és egymást kölcsönösen az egyenrangúak.⁴⁾

A rendeletek, melyek a pápai kancelláriában a fehérvári káptalan és néhány szász pap közötti megegyezés tervezetéhez

²⁾ Bresslau id. m. I². 592—593.

³⁾ Kovachich 29. és 78. l.

⁴⁾ Kovachich 29 l: quia saeculares iudices non sunt edocti in dando iudicio ab aliquibus doctoribus nisi unus ab alio, utpote iuvenes a senioribus et compares a comparibus.

csatoltatnak, Szászsebesen egy notarius publicusnak a létezését — körülbelül 1330 körül — tételezik már fel.⁵⁾ Ebből bizonyosan lehet következtetni arra, hogy ez az intézmény már ebben az időszakban egész Magyarországon elterjedt. Az első megmaradt jegyzői oklevél azonban csak 1351-ből származik;⁶⁾ ez tartalmazza a szebeni káptalan alapszabályait és pro maiore cautela a kerületi pecséttel van ellátva. Az oklevél corroboratiójában maguk a jelenlevő papok szerepelnek mint kiállítók, kiknek megbízásából emez a közhiteles jegyző által készíttetett. Nyilvánvaló tehát, hogy az oklevél ezen új alakjára nézve még némi bizalmatlanság uralkodott, s így képződött egy sajátos középalkal a notáriusi okirat és a közönséges pecsétés oklevél között, a milyennel ebben a korban másutt, Franciaországban és Németországban is gyakran találkozunk.⁷⁾

1388-ban találkozunk az első szász nyilvános jegyzővel, István rozsnyói lelkésszel⁸⁾ és most már tényleg érvényesült a jegyzői oklevél az ismert és szokásos alakjában. Néhány évvel később, a XIV. és XV. század fordulóján, egy másik szász férfiút hallunk közhiteles jegyzőként említeni, a szelindeki rector scholarum Alexiust.⁹⁾ A közhiteles jegyzőség jelentőségére itt mindenek előtt azért mutatunk rá, mert később egysülve találjuk a városival.¹⁰⁾

Az oklevelek íróiról a hét szék területén csak hiányosan vagyunk tájékoztatva. Kezdetben az író személye oklevélről oklevélre változik, itt azonban figyelembe kell venni, hogy az anyag csak gyéren maradt fenn. Az első írói egyéniség, kit az Urkundenbuch szerkesztőjének sikerült megállapítania, 1342-ben írta a szebeni székgyűlés egy okiratát és a szebeni provincia egyikét.¹¹⁾ Bővebb felvilágosítással szolgál az író személyére vonatkozólag a hét szék 1351. évi oklevele a brassói kerület papjait illetőleg¹²⁾ és a szebeni káptalan

⁵⁾ Urkundenbuch I. 425. l.

⁶⁾ Urkundenbuch II. 666. sz.

⁷⁾ V. ö. Erben-Schmitz-Redlich III. 231. sz.

⁸⁾ Urkundenbuch II. 1230. sz.

⁹⁾ Urkundenbuch III. 93. l.

¹⁰⁾ Berger, Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive, 594. sz.

¹¹⁾ Urkundenbuch I. 584. és 572. sz.

¹²⁾ Urkundenbuch II. 663. sz.

kancelláriájában írt második példánya az esztergomi érsek Chanadinus oklevelének,¹³⁾ mely ugyan azon kéztől származik mint a hét széké. A hét széktől kiállított oklevelek íróit tehát a káptalan tagjai között kell keresnünk. Még egyszer rámutatunk az általunk felhozott példákra, melyeknél a pecsétet egyházi őrizet alatt találtuk. Egy harmadik író-egyénséggel, ki két oklevelet írt, találkozunk 1371-ben.¹⁴⁾ A következő évben aztán első ízben említetik egy notarius provinciae, Mihály mester,¹⁵⁾ aki abban is a többi oklevélíró fölé emelkedik, hogy a Datum per manus formulát használja. Az a tény, hogy körülbelül ugyanabban az időben találjuk a hét széket egy új pecsét birtokában, bizonyára feljogosít arra a következtetésre, hogy az okmányolási rendszer újjászervezéséhez fogtak és hogy már most egy állandó notariust alkalmaztak, ki nem tartozott a nagyszebeni papsághoz (notarius provinciae). Hogy ez az intézmény hosszabb időn keresztül fennmaradt-e, azt nem tudjuk. De valószínűbb ennek ellenkezője, mivel ez a notarius provinciae létezése a későbbi oklevelekből már nem tűnik ki és az írók személye most újból oklevélről oklevélre változik.

Végre öt évvel később egy új notariussal, Siffridus mesterrel találkozunk, aki az 1062. és 1086. számú okleveleket írta és egy Nagypold¹⁶⁾ részére Goblinus püspök által kiállított oklevélben a hét székek követe gyanánt jelentkezik. Az író személyére közelebbi adatokat meríthetünk az 1622. sz. oklevélből, mely megint a szebeni káptalannal áll kapcsolatban, valamint az 1623. és 1624. számúakból, ahol egyébként valószínűleg az átvevő által készített oklevéllel állunk szemben. Ugyanegy kéztől származnak végül a hét székek által Borberek és Földvár részére 1413-ban kiállított okiratok.¹⁷⁾

Legjobban ismerjük Kolozsvár város notariátusát, jóllehet a források itt is igen hézagosak. A XIV. századból csupán két adattal rendelkezünk ide vonatkozólag. A kolozsmonostori konvent 1352-ben azt igazolja, hogy Kalyani Mannus és ennek

¹³⁾ Urkundenbuch II. 594. sz.

¹⁴⁾ Urkundenbuch II. 963. és 970. sz.

¹⁵⁾ Urkundenbuch II. 989. és 996. sz.

¹⁶⁾ Urkundenbuch II. 1089. sz.

¹⁷⁾ Urkundenbuch III. 1706. 1716. sz.

fivére egy ingatlant adtak Kolozsvár városának zálogba. A város részéről megjelentek az okirat kiállításánál a városi bíró, két tanácstag és magister Remarus notarius et civis de eadem.¹⁸⁾ Mintegy 50 évvel később ismét találkozunk e konvent előtt egy kolozsvári városi notáriussal.¹⁹⁾ Ezuttal egy királyi oklevél hitelesített átíratának a város részére való kiállításáról van szó. Ez a magister Hynricus notarius et civis de Cluswar még hat évvel később is a város szolgálatában áll.²⁰⁾ 1405-ben Caspar scholasticust találjuk mint notariust az ő helyén és pedig ismét a kolozsmonostori konvent előtt, a város bírójával együtt, a melynek számára Zsigmondnak egy adománylevele hitelesítettett.²¹⁾ Caspar is hosszabb ideig volt Kolozsvár notáriusa. Ezt bizonyítja Zsigmondnak 1409-ből származó két okirata, amelyben Nagy Lajosnak két oklevele nyer megerősítést.²²⁾ Az elsőben notarius civitatis, a másodikban rector scholarum et notarius civitatis címmel jelöltetik. Kiséreljünk meg már most ez adatokból egy összefüggő képet nyerni. Kolozsvárnak mindenestre már a XIV. század végétől kezdve állandó városi jegyzője volt, aki — úgy látszik — a városi iskolát is vezette. Ez a notarius bizonyos esetekben, jogi ügyekben harmadik személyekkel szemben a várost is képviselte, olyan tisztséget látott el, mely a város érdekeivel a legszorosabb összefüggésben állott és amelyet, amint ezt a két első példa mutatja, ennek valamely »literatus«²³⁾ polgárára ruháztak.

Brassóra nézve mint az első és egyszersmind egyedüli városi jegyző 1415-ig Jacobus mester mutatható ki és pedig 1388-ban²⁴⁾ s az ő neve is csupán tanuk sorában szerepel. De e sorrendben elfoglalt helyéről némi következtetéseket tehetünk: a lelkésztanuk után mint az első laikus van megnevezve. Látszik ebből, hogy az általa viselt hivatalnak minő jelentőséget tulajdonítottak. A magister címe a végzet tanulmá-

¹⁸⁾ Urkundenbuch II. 673. sz.

¹⁹⁾ Urkundenbuch III. 1381. sz.

²⁰⁾ Urkundenbuch III. 1474. sz.

²¹⁾ Urkundenbuch III. 1548. sz.

²²⁾ Urkundenbuch III. 1643. és 1644. sz.

²³⁾ V. ö. Du Cange VII. 351: scholasticus.

²⁴⁾ Urkundenbuch II. 1230. sz.

nyokra utal és minthogy a már említett ars notarialisból tudjuk, hogy a jegyzővé való kiképzés a triviumban, a retorikában történt, körülbelül fogalmat nyerhetünk egy ilyen jegyző előképzettségéről. Minthogy Nagy Lajos Brassónak már 1364-ben a budai vásári jogot adományozta²⁵⁾ és mivel a város már a XIV. században élénk és nagy kiterjedésű kereskedelmi központként jelentkezik, feltételezhetjük, hogy a hivatal, miként Kolozsvárt, már korábban fennállott.

A protonotarius címből, amelyet Petrus, Segesvár város jegyzője egy, az erdélyi püspök által 1407-ben kiállított okiratban viselt,²⁶⁾ azt a következtetést lehetne levonni, hogy e város ebben az időben már a kancelláriának széleskörű organizációjával birt. Eerre azonban már csak azért se gondolhatunk, mert ebben az időben Erdély nagy városaiban még nem mutatható ki e hivatal differenciálódása, és Segesvár jelentőségében ezen városok mögött marad. E címnek feltűnő alkalmazása inkább úgy magyarázható, hogy a püspöki oklevél, mely a szászkezdői dekan által Segesvár városára jogtalanul kiszabott egyházi büntetésekre vonatkozó határozatokat tartalmaz, sokkal ünnepélyesebb tartalmú, mint rendszerint.²⁷⁾

Végül még tudunk a XV. század kezdetéből két jegyzőről Medgyesen, kik egy 1404-ben kelt jegyzői okiratban tanuként szerepelnek, és pedig az egyik maga a város, a másik a szék jegyzője.²⁸⁾

A városi notariátusra vonatkozó fejtegetéseink végeredményeként a következőket állapíthatjuk meg: a XIV. századról a XV. századra való átmenetnél Erdélynek majdnem minden városában a városi jegyzői hivatal ki van fejlődve és nincs kizárva, hogy Kolozsvárt, Brassóban és Nagyszébenben már a XIV. század második fele óta állandóan szervezve volt. Fontosnak tartjuk továbbá azt a tényt, hogy ebben az időpontban

²⁵⁾ Urkundenbuch II. 809. sz.

²⁶⁾ Urkundenbuch III. 1578. sz.

²⁷⁾ Hasonló módon magyarázható a »wichtige Änderung in der Schreibstube der Stadt Mühlhausen« Thüringiában, mely következtetésre Kleeberg (Archiv für Urkundenforschung II. 418.) a fuldai apát egyik oklevelének tanusorában az ottani jegyző prothonotariusként való megjelöléséből az 1344. körüli időre nézve jutott.

²⁸⁾ Urkundenbuch III. 1736. sz.

nem jelentkezik többé tiszta egyházi hivatalként, hanem kezd tőle mindinkább elválni.

A városi notariátus keletkezésére vonatkozó kérdéssel szoros kapcsolatban áll a városkönyvek keletkezésének és jogi szerepének kérdése. Azonban már most kell hangsúlyoznunk, hogy az 1415. évig ismert oklevelekben ilyenek létezésére még czélzást sem találunk. És mégis különös érdekekkel bír e kérdés, először az erdélyi városok középkori történetére nézve, mert a XIV. és XV. században Buda város jogát, melyben éppen a városkönyvnek tulajdoníttatik oly nagy jelentőség, Erdélyben már széltiben elterjedve találjuk, másodsor egy más általános okból, mert itt képesek leszünk, talán rámutatni ezen jogintézmény magyarországi eredetének egy új magyarázatára, melyet eddig úgylátszik még senkisésem alkalmazott.

További fejtegetéseink kiinduló pontját az az általánosan ismert tény képezi, mely szerint a városkönyv Buda város jogában egyenrangúként szerepel az oklevéllel a birói bizonyítási eljárásban.²⁹⁾ A városkönyvbe többek között a városi tanács által kiállított oklevelek is bevezettetnek, arra az esetre, ha netán elvesznének. Az uralkodó nézet szerint ezek a városkönyvek Magdeburg város jogának elterjedésével, »a német kolonizáció egész területén«, így tehát Magyarországon is elterjedtek.³⁰⁾ Azonban más eshetőség is lehetséges: hogy ezen városkönyvek a lajstromvezetéssel kapcsolatosan, amint ez a hiteles helyeken Magyarországon a XIII. század óta kimutatható, meghonosodtak. Itt a regestrumot mindenesetre már ezen idő óta egyenértékűnek találjuk magával az oklevéllel. Hajnik erre nézve egy nagyon jellemző esetre mutat rá.³¹⁾ 1284-ben Tamás comes a neki IV. Béla által adományozott birtokra vonatkozólag a tönkre ment privilegium hiteles másolatával igazolja magát a király előtt, mely a nagyváradi káptalan regestruma alapján készült.³²⁾ Hasonló esetről van tudomásunk 1335-ből,

²⁹⁾ Buda város joga 55. fejezet. A döntő szakasz így szól: wan dem statpuech zu glauben ist als den statpriefen, versigilt mit dem statsigil.

³⁰⁾ Erben-Schmidt-Redlich, Urkundenlehre III. 191.

³¹⁾ Hajnik, id. m. 363. l.

³²⁾ Wenzel IX. 274. sz.

amikor egy gyanus oklevél hamisítottnak minősítettett, mert az illető káptalan regestrumába nem volt beiktatva.³³⁾

Erdélyben is tudunk a hiteles helyeken történt hasonló regestrum vezetéséről. 1306-ban a kerczi cistercita konvent egy Szakadat és Korneczel községek között létrejött egyezséget igazol és megemlíti egyúttal, hogy a létrejött megegyezésről szóló ezen oklevelet lajstromába beiktatta.³⁴⁾ Az a körülmény, hogy ez a beiktatás kifejezetten meg van említve, azt igazolja, hogy mindakét fél kívánságára történt. További példa a fehérvári káptalannak 1360-ból származó oklevele.³⁵⁾ Ebben értesíti Erdély vajdáját Dénest, hogy meghagyása folytán Nicolaus de Nemegye és testvérei részére pro tuitione suorum iurium egy 1329-ből származó, elveszett oklevél másolatát elkészítette és így folytatja tovább: Cuius quidem instrumenti per nos in conservatorio nostro in registro reinventi tenortalis est (következik az illető oklevél).

A nagyszebeni káptalannak liber actorumát említik 1414-ben.³⁶⁾ Ebben Szelindek és Vizakna plébánosa között a papi tizedet illetőleg a lefolyt per tárgyalása és a káptalan bírói döntése foglaltatik. Eme beiktatás alapján öt évvel később a szelindeki plébános részére oklevél állíttatik ki. E liber actorumnak tehát ép oly teljes hitelesség tulajdoníttatik, mint valamely hiteles hely regestrumának.

Az ars notarialis szerzőjének megjegyzései szerint ilyen iktatások Magyarország városaiban már a XIV. században eszközöltettek.³⁷⁾ Ezeket a beiktatásokat a bíróság előtt kell eszközölni. A notarius a megkötött jogügyletről szóló oklevelet otthon leírhatja, azonban óvakodnia kell, nehogy ezt korcsmákban vagy más nem illő helyen tegye.

³³⁾ Hajnik, id. m. 362.¹².

³⁴⁾ Urkundenbuch I. 305. sz.

³⁵⁾ Teleki I. 79. sz.

³⁶⁾ Urkundenbuch III. 1737. sz.

³⁷⁾ Kovachich 22. és köv. l.: Secundo est notandum, quod prudens notarius in locis talibus (scil. in civitatibus) acta partium in sede iudiciaria solummodo debeat registrare et tandem de sede iudiciaria recedens, si cum suis iudicibus et iuratis sic tacite potest convenire, postmodum in hospitio suo formabit literas sana mente. Caveat etiam notarius, quod in tabernis et locis illicitis nec registret, nec scribat literas aliquales.

A magyarországi hiteles helyeknek kimerítő történelme alkalmas lenne arra, hogy a magyarországi városkönyvek keletkezésének kérdésére új világot vessen. A felhozott példák alapján nem lehet azt a feltevést egészen elejteni, hogy a hiteles helyeken szokásban volt lajstromvezetést Magyarországon a városok is átvették és hogy az ezen lajstrom jogi bizonyító erejéről elterjedt nézetet a városkönyvre is kiterjesztették.

Egy további kérdés az, melynek megfejtését meg kell kísérelnünk, mely azonban külön speciális kutatást követelne, hogy az átvevők (Empfänger) az illető oklevél megalkotásában vettek-e és mily mértékben részt. Erre itt, a városi notariatus eredetének és a városkönyvek joghatályának fejtegetésével kapcsolatban csak nagy vonásokban terjeszkedhetünk ki. Ily irányú fejtegetéshez leginkább a 15. század anyagát, mely igen nagy mennyiségben maradt reánk, kell felhasználnunk. Hogy a kérdés elől nem lehet kitérni, már az általunk említendő példák-ból is világos lesz.

Az első eset István erdélyi püspöknek 1408-ból való oklevelére vonatkozik, melyben a Szent Katalin Társulatnak egyik alapítványát a kolozsvári plébánia javára jóváhagyja.³⁸⁾ A város részéről megjelenik a püspök előtt, aki éppen Gyalun tartózkodik, a városbíró Nicolaus Mwn, Jacobus Bülkisser tanácsos és mint harmadik Cristannus filius Johannis dicti Bawmann, szintén Kolozsvár városának polgára, nyilván mint a társulat képviselője. Zimmermann kutatásának eredménye szerint az oklevélnek, valamint egy másik mindenben megegyező, szintén eredetben reánk maradt oklevélnek írója azonos a »kancelláriai megjegyzés« írójával (így Zimmermann) az oklevél hátlapján. Ez a »kancelláriai megjegyzés« egyszerűen abban áll, hogy az oklevél írója megnevezi magát: Cristannus Bawman. Ez azonban a püspök előtt megjelent kérelmezőnek a neve, kinek a megnevezett többi városi kérelmező között való fel-
említése, valamint az a körülmény, hogy minden, az általa viselt hivatal megjelölésére vonatkozó közelebbi utalás hiányzik, semmi más következtetést nem enged meg, minthogy itten

³⁸⁾ Urkundenbuch III. 1605. sz.

tényleg a társulat egy képviselőjéről van szó. Ha most már még hozzátesszük, hogy a 1405—1409. években Caspar scholasticus mint városi notarius szerepel, akkor a bizonyítás teljesnek tekinthető arra nézve, hogy itt oly oklevélről van szó, mely a társulat egyik tagjától, vagy legalább is oly személytől származik, ki vele közelebbi vonatkozásban állott és hogy ezt az oklevelet a püspök csak megerősítette, daczára annak, hogy ő szerepel mint tulajdonképeni kiállítója.

Az oklevélnek az átvevő által való készítésére egy másik, még szembetűnőbb példáját nyújtja az 1413. június 10-én kelt beszterczei tanácsoklevél ezen város domokosrendi konventje részére.³⁹⁾ Azon eredmények szerint, melyekre Zimmermann jutott, kétségtelen, hogy ezen okirat írójától származik a hasonló ügyben ugyanezen konvent részére 1454-ben kiállított tanácsoklevél is.⁴⁰⁾ »Ezen két oklevél közös írója, mint írásából kitűnik, a beszterczei szent-kereszt-kolostor (-domokosrendi kolostor) barátja« volt.

A két darab közötti nagy időbeli távolság rejtélyének magyarázata Zimmermann szerint abban található, hogy az illető példány az időközben elveszett eredeti oklevél új kiadványa, amelynek, mint ilyennek, megjelölése elmaradt.

Egy oklevélnek az átvevő által történt készítésére kétségtelen példája, — már a német jogi terminologia miatt is, mely az osztrák kancellária nyelvére utal, — Tamás erdélyi vajdának oklevele Brassó számára 1412-ből.⁴¹⁾

Az előző megjegyzések alapján e szempontból behatóan kellene megvizsgálni első sorban azokat az okleveleket, melyek egyházi személyek érdekében állítottak ki, továbbá azokat, melyek egyes városok részére lettek kiállítva; biztosra vehetjük, hogy az eredmény sokkal gazdagabb lenne.

³⁹⁾ Urkundenbuch III. 1715. sz.

⁴⁰⁾ Berger, Regesten 136. sz.

⁴¹⁾ Urkundenbuch III. 1692. sz.

IV.

Az oklevelek fennmaradásának módjai; az oklevélformák fejlődése.

Ha a jelen fejezetben az oklevélanyag fennmaradásának alakjait közelebbről vizsgálni akarjuk, már eleve teljesen eltekintünk egyes okiratoknak a későbbi korból származó egyszerű nem hiteles másolatától, mire többek között az 1502. számhoz közölt függelékekben található példa. A hibás szövege az itt közölt másolatoknak, melyek a XVI. évszázadba visszanyúlnak és ama község papja által készíttetek, melynek egyházi levéltárában az illető oklevél őriztetett, legjobban bizonyítja, hogy mennyire képtelen volt ebben az időben egy lelkész a 14. század írásába magát beletalálni. És még egy másik körülmény is tekintetbe veendő: az a két másolat nyilván tudományos történetkutatási érdekből származik; gyakorlati bizonyító értékükről nincs szó, mivel hitelesítés híján vannak.

Mi csak a hitelesített másolatokkal foglalkozunk, melyeknek rendeltetése volt, az eredetieket pótolni; arról van szó, ki készítette ezeket és mily módon hitelesítették. Más szavakkal: a »régi okleveles alapon nyugvó kiváltságok megújítása« (Insertion) és a hiteles átiratok készítésének (Transsumierung) kérdését akarjuk tárgyalni. A hiteles átiratok egyik legrégebb példája bizonyára a fehérvári káptalannak oklevele 1291—1301-ből. III. Endre által a magyar nemesség és a more nobilium élő szászok részére kiadott privilégiumnak hitelesítése.¹⁾ Az intitulációval kezdődik (Capitulum ecclesiae beati Michaelis archangeli Transilvaniae), melyhez a salutatio van csatolva. Ezután következik a publicatio és egy kimerítő narratio, melyben arról van szó, hogy III. Endre a magyar nemesség régi előjogait összeállította és még ezeken felül még egynéhány újabb előjoggal gyarapította, miről egy királyi privilegium állítattott

¹⁾ Urkundenbuch I. 258. sz.

ki és ezt a nemesek a káptalannál *tamquam in loco communi pro eo ut recursus faciliior ad ipsum habeatur* azzal a kéréssel deponálták, hogy ennek hiteles másolatát részükre állítsa ki.

A mondat »*Cuius quidem privilegii tenor talis est*« átvézet azután a király okleveléhez, mely egész szövegében protokollum és eschatokollummal közöltetik. Ezzel a káptalan oklevele be is fejeződik. *Corroboratio* és keltezés nincs. A hitelesítés jeléül a káptalan pecsétje szolgál. Egy másik hitelesítő oklevél, mely még a XIII. század végéből való, a fehérvári káptalannak és az ottani domokos- és ágostonrendi konventnek Krakkó és Igen német telepesei részére kiállított oklevele,²⁾ melyben előző magyar királyok öt oklevele egyszerre hitelesítettik. Ezen oklevél narratiojában először találjuk azt a formulát alkalmazva, mely később majdnem minden hitelesítésnél ismétlődik: a tulajdonos nem óhajtja az eredetieket *propter distantiam loci ac viarum discrimina* magával hordani s azért kénytelen az oklevél hitelesítését kérelmezni. Itt is találjuk a formulaszerű átmenetet a hitelesített okiratokra, melyek kronologikus sorrendben vannak leírva. Ezen az okiraton sincs eschatokollum. Azt a körülményt, hogy itt a káptalanon kívül még a két konvent is részt vesz a hitelesítésben, valószínűleg úgy kell magyarázni, hogy a német telepések, régebbi privilegiumaikat a király előtt igazolandók, az illető átíratnak az általánosan szokásosnál nagyobb hitelességet igyekeztek adni. Egy harmadik eset, mely mutatja, hogy ez a külső formájában még nagyon kezdetleges alakja a hitelesítésnek a XIII. század végén máshol is dívott Magyarországon, a kalocsai érsek egyik oklevele maga a fehérvári káptalan részére.³⁾ Ebben az átíratban a királyi oklevél elől szerepel, ezután következnek *Nos enim* bevezetéssel a kiállítók nevei, annak a kijelentése, miért történt a hitelesítés, és végre a *corroboratio* keltezés nélkül.

A hitelesítés ezen legrégebbi formájának jellegzetessége tehát mindannyiszor abban áll, hogy a hitelesítendő oklevél az átírásban a hitelesítési formulával nem lett szerves egységgé összekötve, hanem hogy mindkettő, mint két önálló alkatrész

²⁾ Urkundenbuch I. 275. sz.

³⁾ Urkundenbuch I. 265. sz.

közvetlenül egymás mellé állított, továbbá abban, hogy az átírás megtörténtének keltezése hiányzik. Ezek az átírások az okirat olyan alakjában történnek, mely a notitia alakjához nagyon közel áll. Ezekben egy jogi cselekmény megtörténtének hitelesítése forog szóban; ezen igazolásnak dispozitív jellegére való utalás hiányzik.

Gyakorlati szükségletek, esetleg idegen oldalról jövő befolyások a XIV. század kezdete óta alkalmasint okot szolgáltatnak arra, hogy áttérjenek a hitelesítő okiratok más formájára, mely az egész középkorban változatlanul megmaradt. Ha a régibb hiteles átíratok bizonyos mértékben individuális alakúak is, később túlsúlyban van minden egyes részükben a formszerűség. Kialakult bevezető és befejező protokollummal bírnak és meghonosodik bennök egyttal az a formula, hogy a felmutatott eredeti minden tekintetben sértetlennek és aggálytalannak találtatott és hogy ez okból másolták le de verbo ad verbum.⁴⁾

A hét szék hitelesítő és megerősítő oklevelei szintén eredetileg notitiák és csak később fejlődnek cartákká, úgy hogy ama feltevés, mintha ez a megegyezés a fehérvári káptalan okleveleivel csak véletlenség volna, már eleve elvetendő. Szász földön az átírat hitelesítés első példája 1372-ből⁵⁾ származik, amikor a szebeni közgyűlés a szebeni káptalan egyik oklevelét Szakadat község részére hitelesíti.⁶⁾ Elől szerepel az eredetinek átírata ennek protokollumával szószerinti másolatban. Ezután következik egy újabb szakasz, bevezetve *Nos igitur seniores omnium septem sedium* szavakkal, mely a hét szék képviselőinek neveit és a *corroboratió*t tartalmazza, mely szerint ez a hitelesítés a hét szék pecsétjével történik *secundum dicta et*

⁴⁾ A fejlődés előrehaladott stádiumának megfelel, ha az okirathamisítás és interpolatio különböző alakjaira a formulában utalás történik (lásd pl. II. 1162. sz.)

⁵⁾ Urkundenbuch II. 976. sz. — II. 584. sz. 1342-ből János segesvári comes részére (az erdélyi vajda egyik oklevelének a hét szék által készített átírata) ezen fejtegetéseink mellett nem jöhet tekintetbe.

⁶⁾ A szebeni káptalan ezen oklevele eredetijében is reánk maradt (Urkundenbuch II. 759. sz.) és ez okból a hitelesítés formájának megismerésére nézve rendkívül értékes.

formam verborum universorum dominorum capituli Cybiniensis és végre a keltezés (Novum privilegium datum anno domini).

Hasonló dátummal hitelesíti és megújítja a szebeni provincia egy saját oklevelét ugyanezen község részére; ez a megerősítés az erdélyi szász jogterületen az insertió első ismert példája.⁷⁾

Itt is abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az eredetileg kiállított okirat eredetiben maradt fenn.⁸⁾ Az eljárás minden lényeges részleteiben megfelel a fentebb közölt példának, eltekintve egyes individuális eltérésektől. Mert itt a corroboratio elé még egy narratio van beszúrva, mely e jellemző bővítéssel bír: *contemplatis privilegialibus litteris et auditis saepe perlectis*. Ezután következnek a tanúk, kik között a hét széknek a 976. számban megnevezett kilencz képviselője közül csak négy *reliquae provinciales* van megemlítve. A keltezésnek van még egy toldása, mely az előző darabban nincs meg: *sub ligamine novi sigilli omnium septem sedium Transsiluanarum*.

A következő két hitelesítés és megújítás közül, mely még ugyanazon évből való, kiemeljük különösen a 980-at.⁹⁾ Ennél a hitelesített oklevél a hitelesítési formulák közé van beszúrva, anélkül, hogy a két darab között teljes összhang uralkodnék. Ezen hitelesítésnek alakja a következő: az intitulatiohoz csatlakozik a publicatio, mellyel egy arenga van összekötve. Azután megint következik egy publicatio részletesebb alakban és a narratio, melyhez aztán a dispositio csatlakozik (*fecimus novo sigillo confirmare*). Ezután *quarum tenor talis est* bevezetéssel közli az eredetit szószerint. Utána következik a megújítás kelte (*Renovatio facta sub figura orbicularis sigilli novi omnium septem sedium partium Transsiluanarum anno domini*). A befejezést képezi a tanúk (*Testes huius rei sunt!*) felsorolása, mely alkalommal meg vannak nevezve a közgyűlés kilencz képviselője és a ceteri provinciales. Ez a

7) Urkundenbuch II. 977. sz.

8) Urkundenbuch II. 760. sz. Mindkettő lefényképezve Zimmermannál (Photographien stb.) 2. és 5. táblán.

9) Az eredetije szintén fennmaradt. Lásd Urkundenbuch I. 548. sz.

mege erősítési oklevél megmutatja a notitia eredeti jellegét legtisztábban és legközvetlenebben.¹⁰⁾

Teljesen kifejlett alakjában találjuk a hitelesítési és megújítási oklevelet az 1622, 1623, 1624 darabokban,¹¹⁾ melyeket a rövidség okáért a, b, c-vel jelölünk meg. Sajátságos vonatkozásban állanak egymáshoz: b és c egy kézzel íródott. Még »a« graphikai individuálitása is közelebbről körülírható; oly írónak kezéből ered, ki 1423-ban a szebeni és brassói káptalan egyik oklevelét írta, lehetséges hogy a sellemberki lelkész az írója. Ezzel szemben a és c a formula lényeges pontjaiban oly feltűnően egyezik, hogy e kettő között is valamely szorosabb vonatkozás feltehető. Körülbelül úgy magyarázhatjuk a dolgot, hogy a és c egyetlen egy tollbamondás után íródott, vagy hogy a előbb c-nek volt a mintája, miközben c-be kisebb hibák csúztak be (hiányzik benne kétszer »nobis« és kétszer »et«). C írója aztán b megírásánál mindkét darabot (a, c) egyformán használta mintának, miközben azonban kevésbé pontosan ragaszkodott a szöveghez.¹²⁾ Ez a három okirat teljesen kialakulva mutatja azokat az ismertető jeleket, melyeket a fehérvári káptalan hitelesítési okiratainak már a XIV. század kezdetéről ismerünk. A formularium egyes alkatrészeinek sorrendje a következő: Intitulatio, aztán publicatio és narratio. Ezután következik a hitelesítendő okirat, melyet a tenoris subsequentis szavak vezetnek be. Az eschatokollumot képezik a corroboration és a keltezési formula.

Már rámutattunk a hét szék és a fehérvári káptalan megerősítési okiratainak analog fejlődésére és meggyőződésünk szerint a legszorosabb kapcsolat is áll közöttünk fenn. Hogy melyik volt a másiknak a mintája, ez kétséges nem lehet. A káptalan az ő kiterjedt írásbeli eljárásával, a szoros összekötetés, amely a hét székhez fűzte, mind ez hozzájárult való-

¹⁰⁾ A notitia tiszta jellegével bír még a nagysinki széknek a XIV. század végéről származó újító oklevele (Urkundenbuch II. 1253. sz.).

¹¹⁾ 1408. XII. 20. A hét szék oklevelci Sellemberk részére.

¹²⁾ b-nek c-nél későbbi fogalmazására nyomatékos argumentumnak látszik a »consules ac« szavaknak az intitulatiojában a minta hanyag leírása folytán kihagyása, úgy hogy a formula az igazi értelmét elvesztette és így szól: iudices et iurati seniores.

színűleg ahhoz, hogy ez régebbi okiratok hitelesítésénél a káptalannál kifejlődött szokást átvegye. Lehetséges, hogy a hét szék első megerősítő oklevelei egyenesen a káptalan által kiállított régi minta szerint készültek, mely esetleg a szebeni egyház vagy a közgyűlés birtokában volt.

Az erdélyi szászok a XV. század kezdetéig terjedő okleveleire vonatkozó fejtegetéseink befejezéseül egynehány megjegyzést teszünk az oklevelek nyelvére és formuláinak fejlődésére.

A nyelv kérdésére itt csak röviden és nagy vonásokban terjeszkedhetünk ki, miután nyelvészeti szempontból beható speciális vizsgálatok eddigelé nem végeztek. Ebben az időben az összes okiratok nyelve a latin. Hogy azonban a XIV. század első évtizedeiben a német nyelv is kezd meghonosodni az oklevelekben, az a fehérvári káptalan 1336. évből származó egyik okiratából kitűnik, melyben a szebeni szék okleveleiről *nativa eorum lingua emanatis van szó*.¹³⁾

Az átmenet a latin nyelvből a német nyelvre az erdélyi szászok okirataiban eddig legpontosabban a besztercei levéltárban mutatható ki, melyre nézve 1526-ig terjedő regesták segítségével tájékozódhatunk. Az átmenet a XV. század utolsó évtizedeiben történik és minden valószínűség szerint összefüggésben áll az írásra használt anyag változásával, azzal, hogy a pergamen helyébe mindinkább a papír lép. Tehát az általános történelem szempontjából véve az az idő lenne, amikor erdélyi szászok első ízben keresik fel nagyobb számban a külföldi egyetemeket és a humanizmus Erdélyben is kezd tért foglalni.

A kevés német kifejezés, mellyel a latin okiratokban találkozunk, valamint a jegyzetek, melyek ezeknek hátlapján néha előfordulnak, nagy érdeklődést érdemelnek, mert megmutatják nekünk, hogy a középfelnémet irodalmi nyelv Erdély városaiban is meghonosodott,¹⁴⁾ azonban bizonyára nem mint a társadalmi érintkezés nyelve, hanem mint irodalmi nyelv, mely a

¹³⁾ Urkundenbuch I. 527. sz.

¹⁴⁾ V. ö. Schullerus, Prolegomena zu einer Geschichte der deutschen Schriftsprache in Siebenbürgen, Archiv XXXIV. 423. és köv. II.)

XV. században az itteni iskolákban is taníttatott, amint ezt a Brassóban felfedezett latin-német szójegyzék is bizonyítja.¹⁵⁾ Hogy mely uton került az osztrák kancelláriák német nyelve az országba, még nincs megállapítva; a XV. század kezdetén Moldova német városaiban is használták.¹⁶⁾

A formulárium fejlődésének tárgyalásánál főképp a hét szék okleveleire támaszkodunk, mivel a többieké csak csekély számban maradtak reánk, és ez okból kevésbé jöhetnek tekintetbe. Invocatiót csak nagyon kevés esetben találunk, először 1359-ben, mely oklevél a kerczi konvent és Szakadat község közti vitának eldöntését tartalmazza.¹⁷⁾ Ez az okirat a közvetlenül megelőző, a szebeni káptalannak ugyanezen ügyben kiállított okiratával annyira egybehangzó, hogy azt majdnem annak szó szerinti másolatának tekinthetjük. Ez az egyedüli eset, a melyben a dispositio az in Dei nomine kiegészítéssel bír. A többi oklevél, mely invocatioval kezdődik, valamennyi egy külön csoporthoz tartozik; ezekben különösen fontos határozatok foglaltatnak,¹⁸⁾ vagy bennük, mint az 1156. számuban, egy a püspök érdekében eszközölt jogi cselekmény közöltetik. A formula változik: In nomine domini amen és In nomine sanctae et individuae trinitatis. Az invocatiót találhatjuk egynehány oly okiratban is, melyet más közgyűlés állított ki, itt azonban nagyobb jelentősége nincs s alkalmazása inkább az illető jegyzők kényétől látszik függni.

Ellenben nagyon fontos az intitulatio. A legrégibb alak, melyben a szebeni provincia¹⁹⁾ okleveleiben előfordul, a XIV. század elejéből származik és következőképen szól: Universitas provincialium sedis Cybinii et ad ipsos pertinentes. Hasonlóan hangzik csekély eltérésekkel a következő oklevelekben is, és úgy látszik, ugyan ilyen marad Nagy Lajos uralkodásának első éveiben is. Sehol sem említetnek a hét szék képviselői, mindig csakis a nagyszebeni szék szerepel mint az oklevél kiállítója. A XIV. század közepén találkozunk először az intitulatio új alak-

¹⁵⁾ Archiv XXVI. 60. és köv. II.

¹⁶⁾ Lásd az erre vonatkozó okleveleket Kaindlnél (Studien, 59. és köv. II.)

¹⁷⁾ Urkundenbuch II. 760. sz.

¹⁸⁾ Urkundenbuch III. 1366. sz.

¹⁹⁾ Urkundenbuch I. 296. sz.

jával.²⁰⁾ Nagydisznód és Sellemberk közötti vitáról van szó. Összesen 18 kiállító említettetik, kik mint a szék képviselői vannak jelen és egyuttal mint a két község között létrejött egyezség tanúi szerepelnek. Felemlítendő, hogy minden egyes szék itt névszerint van megemlítve. Tíz évvel később az intitulatiónak ismét más alakjával találkozunk,²¹⁾ melyben az összes székekről van említés téve: *Nos provinciales septem sedium partium Transsiluanarum*, és ez az alakja megmarad Nagy Lajos uralkodásának egész ideje alatt. Néha akadunk a »szebeni provincia« kifejezésére, ahol is a formula így szól: *Nos seniores iudices, cives et provinciales universi de septem sedibus provinciae Cibiniensis.*²²⁾

Ez az a fontos oklevél, melyben a hét szék négy főbb helyén 1376-ban a czéhrendszert ujólag rendezi. Zsigmond alatt találkozunk az intitulatiónak jellegzetes kibővítésével, mely új alakját most állandóan megtartja: *Judices, iurati, consules universique septem sedium Saxonicalium partium Transsiluanensium seniores.*²³⁾

Az intitutatio fejlődésében tehát három fok különböztető meg. Eredeti alakjában a XIV. század közepéig tulajdonképpen csak a szebeni székkal találkozunk, mint oklevél kiállítóval, a többi szék vele szemben háttérbe szorul, és alárendelt viszonyban látszik lenni. A XIV. század második fele óta az összes székekről van szó és Zsigmond alatt még kifejezettebben lép egy új momentum a formulába, mely nemzeti színezetű. Ritkán találkozunk az intitutatioval kapcsolatban üdvözlési formulával; 1302-ben például így hangzik: *salutem in eo, qui est omnium honorum retributor.*

A királyföld többi területeinek okirataiban, a különböző kiállítók szerint, különbözőképen szól az intitutatio. Legegyyszerűbb alakjában találkozunk vele a radnai 1268-ból származó oklevélben: *Nos iudices et iurati de Rodna.*²⁴⁾ Kolozsvárt 1324-ben pedig: *Nos iudex universitasque iuratorum consulum*

²⁰⁾ Urkundenbuch II. 640. sz.

²¹⁾ Urkundenbuch II. 760.

²²⁾ Urkundenbuch II. 1062. sz.

²³⁾ Urkundenbuch II. 1254. sz.

²⁴⁾ Urkundenbuch I. 118. sz.

civitatis Coloswariensis;²⁵⁾ 1369-ben: Nos . . . iudex, iurati et universi seniores Cluswarienses,²⁶⁾ és a XIV. század végén: Nos iudex et iurati cives.²⁷⁾ A beszterczei kerület két 1367-ből származó oklevelében: nos iurati senioresque cives necnon universitas incolarum civitatis Bistriciensis et ad eandem pertinentis provinciae.²⁸⁾ Szintúgy említetik még az egész kerületi lakosság a brassói 1380-ból való oklevélben: Judex, iurati consules universi civitatis et provinciae Brassow, villici, seniores et cives,²⁹⁾ továbbá Medgyesen: Nos universi provinciales terrae Megyes³⁰⁾ és Nagysinken: universitas virorum fidelium de sede Senk,³¹⁾ úgyszintén Segesvárt: Nos . . . comites castri Sches, universitas civium ac seniores castri Sches et ad eos pertinentes.³²⁾ Az intitulatio a szerint változik tehát, amint az okirat kiállítója valamely város tanácsa, vagy pedig az egész kerület lakossága.

Az eschatokollum az összes reánk maradt oklevelekben egyforma. A segesvári szék által 1393-ban kiállított oklevélben két község között megkötött egyezségnek tizennyolcz tanuja említetik és a tanuk sora ezekkel a szavakkal fejeztetik be: ex debito et speciali commissione septem sedium ad praemissa vocati specialiter et rogati. Itt az oklevél írója közhiteles jegyzői okirat hasonló hangzású formulájához csatlakozott.³³⁾

A keltezés az egyházi naptár szerint épúgy mint a fehérvári káptalan okleveleiben az »anno domini« szavakkal kezdődik.³⁴⁾ Csak nagyon ritkán fordul elő az incarnatio éve szerinti számlálás.³⁵⁾ A datum és actum használata nincs szo-

²⁵⁾ Urkundenbuch I. 409. sz.

²⁶⁾ Urkundenbuch II. 924. sz.

²⁷⁾ Urkundenbuch III. 1301. sz.

²⁸⁾ Urkundenbuch II. 885., 886. sz.

²⁹⁾ Urkundenbuch II. 1136. sz.

³⁰⁾ Urkundenbuch II. 743. sz.

³¹⁾ Urkundenbuch II. 1213. sz.

³²⁾ Urkundenbuch II. 650. sz.

³³⁾ Urkundenbuch II. 1298. sz. (III. 1734. sz.)

³⁴⁾ A hét szék által 1308-ban kiállított oklevélnek a római naptár szerinti keltezése (Urkundenbuch I. 252. l.) egyedül álló kivétel. Valószínűleg a kézirat két írójának egyike által történt a dátum átszámítása, kik olasz származású notariusok voltak.

³⁵⁾ pl. Urkundenbuch III. 1298. sz.

kásban; alkalmazása a szebeni 1292. évi oklevélben talán összefügg az ünnepélyes alakkal, melyben az okirat ki van állítva. Egyedül áll a Datum per manus-formula; amint már említettük, a hét szék első ismert notariusának, Mihály mesternek specziális sajátossága.

Ami az oklevelek kontextusát illeti, ezt rendszerint arenga vezeti be, mely az írásbeli feljegyzések kiállításának szükségességes voltát ezek fokozottabb megbízhatóságával és biztonságával, valamint az emberi tökéletlenséggel és gyarlósággal indokolja. Ezt az arengát a pecsétetes oklevél első feltűnésével igyekeztek kapcsolatba hozni.³⁶⁾ Eme feltevést azonban nem fogadhatjuk el, mert a formula már évszázadokkal előbb fordul elő Farfában a VIII. század kezdetén. Úgy látszik, mint ha ez egész általános szentencia volna, melynekben a középkori irodalmi termékek oly gazdagok, és hogy visszavezethető az ó-római »verba volant, scripta manent« mondásra. Ezen véleményünk mellett bizonyítékul szolgálhatna talán az a tény, hogy a középkor legnagyobb tekintélyét, Aristotelest hozták vele összefüggésbe és hogy alkalmazását nemcsak a praxis igényeivel, hanem az ő nevével is igyekeztek igazolni.³⁷⁾

Ezen arenga alakja darabról darabra változik. Legkifejtettebben a két beszterczei oklevélben 1367-ből fordul elő: *Sicut numquam est stabile tempus sed defluit, sic quoque cum ipso tempore fluunt et defluunt actiones. Ne labatur ergo cum tempore, quod modo geritur, aeternari debet memoria litterarum.* Ha nem kellene e szentencia formulaszerű jellegét tekintetbe venni, ezen oklevél írójánál a történelmi események mélyebb felfogását és megértését lehetne feltételezni. Több oklevél ezzel az arengával kezdődik, melyhez aztán az *intitulatio* vagy a *publicatio* csatlakozik.

A *publicatio* szokásos formája ez: *ad universorum igitur praesentium posterorumque notitiam harum pervenire volumus serie literarum.*³⁸⁾ Ez egy fontos kérdéshez, tudniillik a »subjective disponáló fogalmazásnak«³⁹⁾ okleveleinkben való fel-

³⁶⁾ Erben-Schmitz-Redlich III. 115.

³⁷⁾ Urkundenbuch III. 206. I. és III. 1416. sz.

³⁸⁾ Urkundenbuch I. 260. sz.

³⁹⁾ Erben-Schmitz-Redlich III. 122. és köv. II.)

lépésének kérdéséhez vezet. A XIV. század közepe előtt alkalmazását alig lehet bebizonyítani. Mert a szebeni provincziának 1340-ből származó oklevele,⁴⁰⁾ melyben almakeréki Appa utódainak tulajdonjogi igényét több birtokra elismeri, nem sorozható feltétlenül ezen új okirati typushoz, ha csak nem helyezzük a fősúlyt erre a rendelkezésre: *quod nullus ex nobis in dictis possessionibus debet quidquam operari contra praefatorum nobilium voluntatem*. Teljesen kifejlődve találjuk a publicatiót a hét széknék 1376-ból származó oklevelében,⁴¹⁾ melyben az iparosok beleegyezésével és Goblinus püspök és Scharfeneck János várnagy közreműködésével a czéheknek új szervezetet akarnak adni. Ezt az okiratot, teljesen kialakult formaszerűsége miatt, az erdélyi-szász oklevelek fejlődése tetőpontján állónak tekinthetjük.

Történelmi szempontból legfontosabb a legtöbb oklevélben a narratio. Ezt azzal kell megmagyarázni, hogy nagyon sok esetben két vagy több község között fennálló viták eldöntéséről van szó, és a közelebbi adatok elmondásának, melyek a jogi döntést és ennek okiratba való foglalását okozták, természetesen nagyobb tért engedtek. Reánk nézve gyakran fontosabb mint a dispositio még pedig éppen azért, mert benne a legfőbb individuális vonás van beleszőve, úgy hogy ennek következtében több élet van benne mint a többi formulában. A narratio a régi szász szokásjognak legfontosabb forrása.

A narratioval közvetlenül összefüggésben áll a későbbi oklevelekben a dispositio, mely rendszerint *quod*-dal van bevezetve. Már rámutattunk a régebbi okiratok hitelesítésénél és megerősítésénél a 15. század kezdete óta szokásos alakjára. Ezen idő óta a hitelesítésnek új módja pozitív jelleggel bír. A régebbi hitelesítéseknél inkább a régi oklevéltypus lép előtérbe. A hét széknék 1395-ben Muzsna⁴²⁾ község részére kiállított oklevelében a dispositio önálló mondattal kezdődik: *Igitur de arbitrali consensu statuimus simul statutum*

⁴⁰⁾ Urkundenbuch I. 554. sz.

⁴¹⁾ Urkundenbuch II. 1057. sz.: *memoriae commendamus tenore praesentium praesentibus et futuris quibus expedit universis.*

⁴²⁾ Urkundenbuch III. 1366. sz.

observare volumus, videlicet quod Felemlítésre méltó, hogy a dispozitív jellegű okiratok első ízben Brassóban, Erdély legfontosabb gazdasági középpontjában tűnnek fel gyakrabban.⁴³⁾

Nagyon ritka a büntetési formula. A régi oklevelekben csak általánosságban jegyeztetik meg, hogy a tett intézkedések megszegése tiltva van. Brassóban 1397-ben megjegyeztetik, hogy a megkötött megegyezés megszegése esetén ad fiscum nostrum száz arany fizetendő. A hét széknek 1376-ból való oklevele 20 márka büntetést szab.

A régebbi oklevelekben a corroboratiót egy terjedelmes mondatba foglalják.⁴⁴⁾ In testimonium szavakkal kezdődik; 1302-ben: In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem szól, a hét széknek 1376-ból származó okiratában ellenben: In quorum perpetuam efficaciam et firmitatem praesentes literas appensione sigilli nostri provincialis duximus roborandas. A régi alak, melyben in testimonium szavakon fekszik a főszűly, még a 15. század kezdetén is fordul elő.⁴⁵⁾

Nem fogtunk e tanulmányhoz azzal a reménnyel, hogy mindjárt az első kísérletnél sikerülni fog minden egyes kérdésre végleges feleletet adni. E célból évtizedeken át tartó speciális tanulmány volna szükséges és a siker még ekkor is kétséges volna, a nagyon hiányos anyagot tekintve. Az egész fejlődés végleges, összefoglaló előadásához az összes eredeti okiratok ismerete kellene, ami azonban lehetetlen volt. Mindamellett nem riadtunk vissza szándékunktól, abban a tudatban, hogy az erre vonatkozó kutatást valamikor csak meg kell kezdeni.

Foglaljuk röviden össze vizsgálódásaink eredményét és akkor a következőket állíthatjuk: Az erdélyi százszok oklevélügye szoros összefüggésben áll Magyarország oklevélügyének fejlődésével és különösen a fehervári káptalan oklevelével.

Kiindulási pontot képez egy autentikus pecsétnek II. En-

⁴³⁾ Urkundenbuch III. 1374., 1391., 1420. sz; 1396—98. évekből.

⁴⁴⁾ Urkundenbuch I. 118. sz.

⁴⁵⁾ Urkundenbuch III. 1775. sz.

dre által a hét szék részére történt adományozása. Ebből az adományozásból arra lehet következtetni, hogy akkor Erdély német telepesei között, egy bizonyos fokig legalább, megvolt a szükséglet, hogy jogi és üzleti érintkezésben az írásbeli eljárást használják. Hogy a karolingi korszak sali és ribuari oklevélügyével való összefüggés feltehető-e, kérdésesnek látszik, mivel csak egyetlen egy esetben tudunk arról, hogy a szebeni széknél bírósági jegyző volt alkalmazva.

Oklevélügyünk fejlődésére döntő fontosságú volt az Anjouk uralma, leginkább annál fogva, hogy ebben az időszakban a kánonjog az országban mindinkább elterjedt. A XIV. század második felében Erdély minden városának van saját pecsétje; ugyanekkor említik meg az első városi notáriusokat és valószínű, hogy itt már állandó intézményről van szó.

A városkönyvek eredetének kérdését még behatóbban kellene tárgyalni. Lehetséges, hogy az út, mely keletkezéséhez vezetett, nem volt oly egyenes, mint ahogy ezt általánosan feltették.

Okleveleink nem mutatnak eltérést a XIII. és XIV. században az Alpeseiken innen elterjedt typustól. A fejlődés azonban Erdélyben sem állott meg. A radnai tanács által 1268-ban kiállított oklevél kezdetleges alakjával szemben a hét széknek 1376-ból származó czéhszabályzata a fejlődésnek oly magas fokán áll, hogy szinte csodálatos az a gyorsaság, amellyel ezt elérte.

